

Ariel Orzełek

(Maria Curie-Skłodowska University in Lublin, Poland)
<https://orcid.org/0000-0001-5360-464X>
 E-mail: ariel.orzelek@poczta.umcs.lublin.pl

From „Catholic Red Banners” to the Christian Social Association. The Evolution of the Understanding of the Socio-Political Tasks of Catholicism in the Political Reflection of Jan Frankowski (1912–1976)

Od „katolickich czerwonych sztandarów” do Chrześcijańskiego Stowarzyszenia Społecznego. Ewolucja pojmowania społeczno-politycznych zadań katolicyzmu w refleksji politycznej Jana Frankowskiego (1912–1976)

ABSTRACT

One of the most important elements of the political thought of the Polish Catholic activist, Jan Frankowski, was a reflection on the social and economic tasks of Catholicism in the modern world. However, it depended on the volatile political conditions. In the Second Polish Republic, Frankowski, cooperating with the „young conservatives” movement, called for the renewal of the Church and increase in the activity of the laity. They were to replace, in respect of many issues, the listless clergy, seeking and finding the answer

PUBLICATION INFO			
			e-ISSN: 2449-8467 ISSN: 2082-6060
THE AUTHOR'S ADDRESS: Ariel Orzełek, the Institute of History of the Maria Curie-Skłodowska University in Lublin, 4A Maria Curie-Skłodowska Square, Lublin 20-031, Poland			
SOURCE OF FUNDING: Project of the National Science Centre (Poland), within the framework of „Miniatura 2” competition, decision no. 2018/02/X/HS3/02761, titled <i>About the multitude of ways of laity in the People's Polish Republic. The political concepts of Jerzy Hagmajer, Jan Frankowski and Konstanty Łubieński – initial query.</i>			
SUBMITTED: 2019.08.05	ACCEPTED: 2020.01.15	PUBLISHED ONLINE: 2021.06.30	
WEBSITE OF THE JOURNAL: https://journals.umcs.pl/rh		EDITORIAL COMMITTEE E-mail: reshistorica@umcs.pl	

to the question regarding the new Catholic thought in the era of atheist totalitarianisms. He, himself, believed that it cannot be found in slogans: corporatism and solidarity, but it should be sought in the creative interpretation of the papal encyclicals in accordance with the „third way” and personalism. However, his thought was rather „against” certain elements than „in support” of other, he tried to pave the way for new ideas.

During the Second World War, Frankowski was cooperating with „Unia” Catholic group, but as early as in 1944, he commenced cooperation with communist authorities. Despite the fact that he distanced himself from many aspects of operation of „Dziś i Jutro” group and „PAX” Association, he cooperated with them, trying to, unsuccessfully, adjust the „third way” to the new conditions. In 1956, he left „PAX”. However, he opposed the concept of „nonpartisan democratic left”, causing the split of „Za i Przeciw” weekly group and creating the Christian Social Association. It was, in general, a group with no ideology, based on the cooperation with authorities and the guarantee of basic rights of Church in Poland.

Not only did Frankowski not succeed as a creator of great concepts, but he also did not achieved much as a politician with limited ambitions. In 1968, he lost the position of the chairperson of the Christian Social Association. He died 8 years later as an almost completely forgotten activist. This situation resulted also from his decision to discontinue bold ideological reflections.

Key words: Christian Social Association, Jan Frankowski, Catholic Social Teaching, Third Way, „PAX” Association

STRESZCZENIE

Jednym z najistotniejszych komponentów myśli politycznej polskiego działacza katolickiego Jana Frankowskiego była jego refleksja nad kwestią stosunku katolicyzmu do społecznych i ekonomicznych problemów współczesności. Dodać należy, że refleksja ta była zmienna i zależna od politycznych uwarunkowań. W okresie międzywojennym Frankowski, związany z ruchem „młodokonserwatystów” wzywał do odnowy Kościoła i zwiększania w nim roli świeckich, którzy powinni zastąpić w wielu sprawach gnuśny kler, szukając nowych dróg katolicyzmu w dobie ateistycznych totalitaryzmów. Nie mogły temu służyć slogany korporacjonizmu i solidaryzmu, ale kreatywna interpretacja encyklik papieskich w duchu „trzeciej drogi” i personalizmu. Frankowski był wówczas przede wszystkim „anty” niż „pro”, starając się przygotować grunt nowym ideom.

Podczas II wojny światowej współpracował z katolicką organizacją „Unia”, ale w 1944 r. zaczął współdziałać z komunistami. Choć zdystansowany od wielu koncepcji grupy „Dziś i Jutro” oraz Stowarzyszenia „PAX”, zaangażował się w nie, szukając możliwości realizacji hasła „trzeciej drogi”. W 1956 r. opuścił ruch Bolesława Piaseckiego. Sprzeciwił się jednak koncepcji bezpartyjnej lewicy demokratycznej co doprowadziło do podziału w grupie tygodnika „Za i Przeciw” i powołania Chrześcijańskiego Stowarzyszenia Społecznego. Było ono w zasadzie jałową ideowo grupą, stojącą na gruncie współpracy z władzami i troski o elementarne prawa Kościoła w Polsce.

Frankowski przegrał jako twórca i rzecznik wielkich koncepcji, ale także jako polityk o ograniczonych ambicjach. W 1968 r. utracił stanowisko prezesa Chrześcijańskiego Stowarzyszenia Społecznego. Zmarł osiem lat później w niemal całkowitym zapomnieniu. Było to spowodowane także jego rezygnacją ze śmiałej refleksji ideologicznej.

Słowa kluczowe: Chrześcijańskie Stowarzyszenie Społeczne, Jan Frankowski, katolicka nauka społeczna, trzecia droga, Stowarzyszenie „PAX”

Jan Frankowski was born in 1912 in Sandomierszczyzna. He was one of the leading Catholic activists in the post-war Poland. He created the Christian Social Association [hereinafter: CSA] and, for many years, was its leader – the association, together with „PAX” Association and „Znak” group, was one of the most important organisations of approved Catholics. In late 1956 and early 1957, he had a chance to replace Bolesław Piasecki as the leader of the „pro-government” Catholics. However, he had already been interested in public affairs before 1939, as one of the main publicists of a very original group of supporters of „Bunt Młodych” and „Polityka”, popularising „power” ideology, which was i.a. anti-communist.

So, in the era of the Second Polish Republic, Frankowski was anti-communist, who, we should already add, considered Catholicism a great tool in the fight with Marxism, the ideology he hated. However, as early as in 1944, he commenced cooperation with the communists that were taking control over Poland at that time and, despite that he has never become a supporter of materialism, in general, he found the activities of the authorities of the Polish People’s Republic legitimate and rightful. He wanted also his compatriots to accept them and believed that arguments derived from Christianity are convincing in this regard. Therefore, analysing his Catholic and social concepts, we can observe his ideological metamorphosis and maybe discover some of its causes.

It is even more interesting, because the evolution from anti-communism to the affirmation of the Polish People’s Republic was a process that changed the views of also other „power ideology” supporters that were close to Frankowski – Aleksander Bocheński and Konstanty Łubieński, as well as of the pre-war national radicals – Bolesław Piasecki or Jerzy Hagemajer, to name only those that are the most famous. This question is related to the broader issues of the attitude of the Polish intellectuals towards communism¹. Despite the interesting, peculiar political transformation of Frankowski, historians were neither very interested in him nor in the CSA he managed².

¹ See related works: A. Bikont, J. Szczęsna, *Lawina i kamienie. Pisarze wobec komunizmu*, Warszawa 2006; M. Hirszowicz, *Pułapki zaangażowania. Intelktualiści w służbie komunizmu*, Warszawa 2001; M. Bajer, *Blizny po ukąszeniu*, Warszawa 2005; J. Trznadel, *Hańba domowa*, Warszawa 2005.

² See: A.W. Kaczorowski, *Frankowski Jan Józef*, w: *Słownik biograficzny katolicyzmu społecznego w Polsce. A–J*, red. R. Bender et al., Lublin 1994, s. 134–135; C. Kuta, „Działacze i pi-smaki”. *Aparat bezpieczeństwa wobec organizacji katolików świeckich w Krakowie w latach 1957–1989*, Kraków 2009, s. 321–328; H. Lisicka, *Pluralizm światopoglądowy w koncepcjach PAX, ChSS, PZKS*, Wrocław 1991; D. Gucewicz, *Dywersyjna rola Chrześcijańskiego Stowarzyszenia Społecznego w ruchu katolickim (na przykładzie Gdańska)*, w: *Sensus catholicus. Katolicy świeccy w Polsce Ludowej. Postawy – aktywność – myśl. Studia i szkice*, red. R. Ptaszyński, T. Sikorski,

Frankowski, who grew up in the countryside, has been interested in religion since his early youth. When he was young, he wanted to study at a theological seminary, but his background made it impossible – his father converted from Judaism to Christianity, in order to marry his mother. As a result, young Frankowski commenced studies in Poznań. He completed studies in economics without defending the degree and was admitted to the degree of PhD in law. Then he commenced, in line with his education, the work in the economic and agricultural institutions in Greater Poland³.

Already as a student, he showed interest in the public affairs. He became a member of a Catholic organisation „Odrodzenie”, accepting its agenda that put emphasis on the necessity to develop the social thought of the Church. Already at that time, he became known as a supporter of quite radical solutions, accepting the ideas of Henryk Dembiński. However, generally, he felt disappointed with that organisation, as it could not assume an adequate position on the specific challenges posed by the modern times. The „power” movement was much more effective in this regard, therefore he quickly became its supporter. In the 1930s, it was propagating its ideology through a periodical „Bunt Młodych”, which in 1937 changed its name to „Polityka”. Those magazines were edited by Jerzy Giedroyc, but in addition to him, Kazimierz Studentowicz and brothers: Adolf Bocheński and Aleksander Bocheński, the ideologists of the group included Frankowski. Moreover, he was one of the leaders of „power ideology” supporters in Poznań⁴.

Its basic goals were the fight for the strong political system and propagating of anti-communist vision of foreign policy. These activities were related to the slogan: „state consolidation” – consolidation regardless of differences in terms of political views or nationality, except for only the evident enemies of the state – the leftist radicals. In respect of the

Toruń 2014, s. 627–646; T. Błaszak, *Służba Bezpieczeństwa wobec Stowarzyszenia PAX i Chrześcijańskiego Stowarzyszenia Społecznego w województwie szczecińskim w latach 1952–1990*, w: *Sensus*, s. 647–655.

³ Archiwum Akt Nowych w Warszawie [dalej: AAN], Urząd Rady Ministrów w Warszawie [dalej: URM], sygn. 16/279, nlb.; A.W. Kaczorowski, *op. cit.*, s. 134; *W okręgu nr 24 w Ostrowcu kandyduje Jan Frankowski*, „Słowo Powszechne” [dalej: „SP”] 1952, 237, s. 2.

⁴ Archiwum Państwowe w Lublinie [dalej: APL], Archiwum Łosiów z Niemiec [dalej: AŁN], sygn. 123, k. 176; J. Frankowski, *Kuźnia Myśli Katolicko-Społecznej. O wznowieniu tygodni społecznych*, „SP” 1948, 1, s. 4; *Jet., Pana Poniszowe zmartwienia*, „Odrodzenie” 1937, 4, s. 10; R. Tomczyk, *Myśl Mocarstwowa. Z dziejów młodego pokolenia II Rzeczypospolitej*, Szczecin 2008, s. 253, 258, 261, 265–266. In Poznań „Odrodzenie”, Frankowski managed the social work section. K. Turowski, „Odrodzenie”. *Historia Stowarzyszenia Katolickiej Młodzieży Akademickiej*, Warszawa 1987, s. 283, 344.

state-Church relation, the „power” ideology movement acknowledged the role of Catholicism as a factor that connected the citizens and, at the same time, constituted an anti-communist element⁵. One of the declarations of „Polityka” programme constituted a demand „to pursue the great Polish historic mission in the east of Europe. The goal is a strong, Catholic state, led by authoritative government controlled by Sejm that actually represents the masses on the basis of the changed electoral law, a government in good relations with the minorities. The new economic system will be a tool we will build the greatness with, the system without thousands of privileges that reduce our economic potential to the one of African countries”⁶.

In addition to „Odrodzenie” and „Bunt Młodych”/”Polityka”, the views of Frankowski were influenced by his uncle, Rev. Stefan Grelewski, Rev. Antoni Szymański (later rector of the Catholic University of Lublin)⁷, however, the greatest impact on him had Kazimierz Sołtysik. While Grelewski⁸ or Szymański⁹ reinforced the religiousness of Frankowski, Sołtysik, an activist of Poznań „Odrodzenie”, shaped his characteristic ideology. He was the person under the influence and guidance of which young Frankowski defended his views not only by writing, but also using physical strength while fighting with young supporters of national ideology. He himself mentioned that an older friend was the person who made him join the Catholic left and convinced him to believe in the idea of „Catholic classless society”. „Odrodzenie”, constituting a peculiar

⁵ Zespół, *Zachowawcy i my*, „Polityka” 1937, 31, s. 1; idem, *Istotny sens sukcesu. Rewanż za Birona*, „Polityka” 1938, 8, s. 1; idem, *Nieszczęśliwa deklaracja Unda*, „Polityka” 1938, 12, s. 1, 3; idem, *Jeszcze w sprawie ukraińskiej*, „Polityka” 1938, 13, s. 1; Roman Dmowski, „Polityka” 1939, 1, s. 2; *Rzeczpospolita Polska może...*, „Polityka” 1939, 6, s. 3; *Elementy konsolidacji*, „Polityka” 1939, 7, s. 2; *Z bronią u nogi*, „Polityka” 1939, 7, s. 3; Zespół, *Spokojne nerwy*, „Polityka” 1939, 13, s. 1; idem, *Znamienne oburzenie*, „Polityka” 1939, 21, s. 1; idem, *Istota ustroju w czasie wojny*, „Polityka” 1939, 22, s. 1; idem, *6 sierpnia 1939 r.*, „Polityka” 1939, 25, s. 1. A similar concept was presented by S. Stomma (*Wnioski bardzo proste*, „Pax” 1936, 4, 1–2, s. 4).

⁶ „Realizacji wielkiej polskiej misji dziejowej na wschodzie Europy. Celem silne katolickie państwo prowadzone przez rząd autorytatywny, ale kontrolowany przez sejm, rzeczywiście reprezentujący masy na podstawie zmienionej ordynacji wyborczej i współzyczący zgodnie z mniejszościami. Narzędziem wielkości nowy ustrój gospodarczy, w którym będą obalone tysiączne przywileje spychające nasz potencjał ekonomiczny na poziom Afryki”. *Do Czytelników*, „Polityka” 1939, 1, s. 1.

⁷ J. Frankowski, *Kuźnia*, s. 4; A.W. Kaczorowski, *op. cit.*, s. 34.

⁸ Rev. Stefan Grelewski and his brother, Kazimierz, also a clergyman, died in Dachau concentration camp. In 1999, they were beatified.

⁹ Cf.: A. Szymański, *Wskazania socjalne*, „Prąd” 1930, 18, s. 363–376.

conglomerate of activists of various backgrounds, managed, however, to persuade them to support „social Catholicism”, which tried to seek answers to the challenges of the modern times¹⁰.

Frankowski was a publicist creating elaborate concepts, trying to seize the opportunities. After the creation of the Camp of National Unity, he exhorted to base its programme on the Catholic social teaching. However, he did not want the Camp of National Unity to become the protector of the Church in Poland, to him, it would be enough to let the Church to act freely as the „depositary of the Truth”, fighting for its own revival. A fortiori, the fact that „The Polish state pushed between Hitlerism and Bolshevism may only be a Catholic power” did not mean that colonel Koc had to almost officially add the adjective: „Catholic” to the name of his group. In other words – „yes” to the concepts inferred from the papal encyclicals, „no” to the creation of state Catholic party, or rather party trying to take advantage of the authority of Catholicism¹¹.

He believed that Catholicism will do great without such a troublesome „patron”. Thomas Aquinas, Jacques Maritain and the beginnings of personalism, but also the spirit of the first centuries of Christianity could be treated as an effective countermeasure against the outworn materialism and nihilism. The problem was, according to the publicist, how to find the way to the renascence of the Church in Poland and how to popularise that way by adapting the teachings of the old and new masters to the modern-day Poland?¹²

It was difficult both due to the „substance resistance” (of both hierarchs and provincial clergy), but also due to certain inertia of those, who should become the authors of the „revival”. In the 1930s, Polish Catholicism was under very strong influence of folk piety and omnipresent „spirit of sacristy” and the doctrine of „bulwark of Christianity” was considered the most complex intellectual reflection. Clergy did not want to get involved in the serious theological reflections and cooperation with laity. At the same time, it is true that the Poles themselves practised and believed, however, they did not always know what exactly they believed in. While the Polish Church was in the 19th century a Church Militant

¹⁰ J. Frankowski, *Sokrates mojej młodości*, „SP” 1955, 85, s. 9–10. Cf.: K. Sołtysik, *Postawa społeczna – czy postawa narodowa*, „Pax” 1938, 3–4, s. 1–2.

¹¹ J. Frankowski, *Program Koca – program katolicki?*, „Polityka” 1937, 7, s. 1; M. Król, *Style politycznego myślenia. Wokół „Buntu Młodych” i „Polityki”*, Paryż 1979, s. 48–49.

¹² J. Frankowski, *Program*, s. 1; idem, *Przeciw neotomistycznym upojeniom*, „Pax” 1935, 15, s. 1–2; idem, *Przegląd Wydawnictw*, „Bunt Młodych” 1936, 3, s. 7; idem, *Przegląd Prasy Katolickiej*, „Bunt Młodych” [dalej: „BM”] 1936, 7, s. 6–7; J. F. [J. Frankowski], *Z wydawnictw*, „BM” 1936, 12–13, s. 8; idem, *Wydawnictwa katolickie*, „BM” 1937, 1, s. 8; idem, *Mój notatnik*, „Polityka” 1937, 21–22, s. 8.

and therefore dynamic, after the year 1918 it became, as a result of its triumph, a Church that was growing listless. Instead of discussing the papal encyclicals endlessly, they should be implemented, stated the publicist. However, in the meantime, the outworn forms were being filled with new, frequently dangerous, contents, including political ones. And we should not have tried to „baptise”¹³ them, but to fight them, not only through a doctrine, but also by presenting attractive counter-proposals. Therefore, the ideology of Charles Maurras was not a model for the Polish Catholicism, its problems could not be solved by the Polish, young, radical nationalists („treating Catholicism as their manor”). Perceiving of fascism as the ally of the Catholicism in the fight against communism was a very big mistake as well. According to Frankowski, Catholicism, or, generally, Christianity, was a perfectly universal philosophical system, and as such it was not dependent on any political doctrine, and also it could, in respect of many aspects of the public life, adopt its concepts to the challenges of the epoch¹⁴.

While the national right could not constitute an inspiration for the Polish Catholics in the conceptual sphere, one could reflect on the positive aspects of the social radicalism, which could include the elements of the Christian „love of neighbour”. To win the confrontation with Marxism, the features of that ideology that were attractive and not in contradiction with Christianity in terms of doctrine should be used. It did not mean the cooperation with those propagating the ideology of „class conflict”, but with the individuals, groups and concepts that, due to the good intentions, would be inclined to abandon the wrong way¹⁵.

So, if the Polish Catholicism was not to remain „decayed, slanted tree, on which every goat jumps without any problems, as it likes”¹⁶, we

¹³ It is worth remembering that the „Pax” Association and the CSA Frankowski was an activist of wanted to either baptise communism or at least combine the features of a Pole, of a Catholic and of a Marxist.

¹⁴ (jf) [J. Frankowski], *Encyklopedia sekciarska*, „Polityka” 1937, 29, s. 7; J. Frankowski, *Katolicyzm w Polsce współczesnej. Artykuł dyskusyjny*, „BM” 1934, 7, s. 5; idem, *Przegląd Prasy Katolickiej*, „BM” 1936, 4, s. 4, 8; J. Frankowski, *Akcja katolicka. Artykuł dyskusyjny*, „BM” 1935, 12–13; s. 6; J.F. [J. Frankowski], *Przegląd Wydawnictw*, „BM” 1936, 5, s. 7; J. Frankowski, *Przegląd Prasy Katolickiej*, „BM” 1936, 4, s. 4, 8.

¹⁵ J. Frankowski, *Książki. Wydawnictwa katolickie*, „BM” 1936, 22, s. 7; idem, *Katolicyzm*, s. 5; idem, *Nacjonalizm a katolicyzm*, „BM” 1936, 17, s. 8; J. F. [J. Frankowski], *Mój*, s. 7; idem, *Innizera „Heil Hitler”*, „Polityka” 1938, 9, s. 3.

¹⁵ J. Frankowski, *Sprawa J. N. Millera*, „BM” 1937, 5, s. 5–6; idem, *Wydawnictwa religijne*, „Polityka” 1937, 6, s. 6.

¹⁶ „próchniejącym pochyłym drzewem, na które skacze każda koza bez najmniejszej przeszkody, byle tylko było wygodnie”. Idem, *Katolicyzm*, s. 5.

should aim at „the creation in Poland of new Catholicism, based, first of all, on the sincerity and the understanding of its deeper life values, it is time for the social Catholicism, solving the most urgent problems of the modern times. It is the Catholicism Poland waits for – it is also waiting for the people that will implement its principles”¹⁷.

As I mentioned, Polish clergy was not up to this task. In this respect, Frankowski describes himself as „anticlerical” that is a person that wants the priests to do only what they are predestined to do¹⁸. The clergy did not notice the change of the social structure, being all the time so interested in wealth that it became indecent, defending social inequalities, such relics of the past as Index Librorum Prohibitorum, finally being only „the craftsmen of liturgy”, not the spiritual guides of laity. The faith was becoming the question of not tradition, but of authentic beliefs and the Polish priests seemed to fail to notice that and this factor could, for example at the moment of increase in the political awareness of the rural areas, have bad consequences for them¹⁹.

Neither political activity, nor fanatical tracking down of „heretics” and „Bolsheviks” among those who wanted the renewal of the Polish Catholicism was not an obligation of the clergy. Frankowski wrote about the activity of the Catholic News Agency in this context: „If you say or write that you do not like this thing or that thing related to clergy, if you are more vigorously fighting for the social justice – a press release is issued and they portray you as a heathen and emissary of Comintern, a friend of Dymitrov himself, they will do everything only to make it possible for some Aston – Oraczewski or other fellow of Kapa to report to priest-Director: there is another one”²⁰. Since all criticism, if it was objective and substantive, was needed. Polish clergy should stop reacting

¹⁷ „Stworzenia w Polsce nowego katolicyzmu, opartego przede wszystkim na szczerości i zrozumieniu jego głębszych wartości życiowych, czas katolicyzmu społecznego, rozwiązującego najbardziej palące problemy doby współczesnej. Na taki katolicyzm Polska czeka – czeka też i na ludzi, którzy będą go realizować”. *Ibidem*; see: idem, *Przegląd Prasy Katolickiej*, „BM” 1936, 4, s. 4, 8; J. Turowicz, *O chrześcijańską kulturę jutra*, „Pax” 1936, 1–2, s. 1.

¹⁸ J. Frankowski, *Akcja*, s. 6–7; idem, *Przegląd Prasy Katolickiej*, „BM” 1936, 7, s. 6–7; idem, *Odpowiedź*, „BM” 1936, 9, s. 11–12; J. F. [J. Frankowski], *Wydawnictwa*, „BM” 1936, 9, s. 8.

¹⁹ J. Frankowski, *Akcja*, s. 6–7; idem, *Przegląd Prasy Katolickiej*, „BM” 1936, 7, s. 6–7; idem, *Odpowiedź...*, s. 11–12; J. F. [J. Frankowski], *Wydawnictwa*, „BM” 1936, 9, s. 8; idem, *Studia religijne*, „Polityka” 1937, 13, s. 8; J. Frankowski, *Projekt aktywizacji polskiego katolicyzmu*, „Polityka” 1937, 21–22; s. 5; idem, *Upadek autorytetów na wsi*, „Polityka” 1938, 27, s. 4.

²⁰ „Powiesz czy napiszesz, że nie podoba ci się to lub tamto wśród kleru, uderzysz w silniejsze tony wołające o sprawiedliwość społeczną – wyjdzie komunikat i zrobią z ciebie wnet bezbożnika i emisariusza kominternu, przyjaciela samego Dymitrowa, byleby tylko mógł jaki Aston – Oraczewski czy inny współpracownik Kapa zameldować księdzu

to it with outrage or feeling that it is immunised against any critical remarks. If it did not want to be forced to deal with vulgar anticlericalism, it should remove its causes that were affecting clergy²¹.

Revival of Catholicism should be of course supported by the press, but the press in the 1930s was, at best, at the stage of acknowledging of the need for new, creative reflection. „Pax”²², „Tęcza”, „Prąd”²³, „Verbum” or „Oriens” were for sure more interesting periodicals than the parochial „Przegląd Katolicki” or vulgarly radical „Pro Christo”, however, even they were more focused on presenting their views in a gaudy and flamboyant way than on reflection. Futile disputes replaced thorough deliberations, while the „inquisitorial spirit” invariably required that those that honestly wanted the reform are tracked down. So how, asked the publicist, were Catholics to win the fight for the people’s hearts and minds with the materialistic left, to which, according to the „power ideology” supporters, belonged not only communists, but also, maybe even to a greater extent, „Wiadomości Literackie” supporters that they hated?²⁴

Frankowski supported the work of laity under the guidance of intellectual elites, not necessarily the persons that wore cassocks every day. He believed in the activity of Catholic Action, which was influenced by the slogan of lay apostolate and, in general, by the necessity to reflect on the notion of Catholicism. Referring to the concept of Sołtysik, he wrote about an egalitarian „order” of Catholic intellectuals, who should have

Dyrektorowi: jeszcze jeden”. J. Frankowski, *Sprawa Z. N. s.*, „BM” 1937, 1, s. 3; idem, *Projekt*, s. 5.

²¹ Idem, *Przegląd Prasy Katolickiej*, „BM” 1936, 4, s. 4; idem, *Przegląd Prasy Katolickiej*, „BM” 1936, 7, s. 6–7; idem, *Prasa Katolicka*, „BM” 1936, 2, s. 7–8.

²² Vilnius „Pax” actually included in its first issue a text about a crisis of ideals that could be remedied only by a new Catholic formation. Different editorial covered the necessity to condemn the wrongdoings of clergy. The editorial staff objected also to the accusations of theoretical and practical inertia. [*Życie wysuwa dziś...*], „Pax” 1933, 1–2, s. 1–2. H. Wężyk-Widawska, *Fortiter et suaviter*, „Pax” 1933, 4, s. 1–2; L. K., *Budda czy dynamo? Niepokój naszych dróg*, „Pax” 1933, 6, s. 1–2; *Wstęp do manifestu*, „Pax” 1934, 1, s. 1–3.

²³ The magazine discussed important social and political issues, but in too scientific manner. It also specialised in tracking down the „Bolshevism” in Polish public life. Cf.: K. Dziembowski, *Podstawowe zagadnienia korporacjonizmu w teorii i w praktyce*, „Prąd” 1934, 27, s. 191–198; L. Górski, *Uwłaszczenie pracy*, „Prąd” 1936, 30, s. 120–146; *Młodzież szkolna a wzory bolszewickie*, „Prąd” 1935, 28, s. 157–160.

²⁴ J. Frankowski, *Przegląd Prasy Katolickiej*, „BM” 1936, 4, s. 4; idem, *Przegląd Prasy Katolickiej*, „BM” 1936, 7, s. 6–7; idem, *Prasa Katolicka*, „BM” 1936, 2, s. 7–8; idem, *Sprawa Lechickiego i Zegadłowicza*, „BM” 1936, 1, s. 4–5; idem, *Projekt*, s. 5, 7. Cf.: A. Bocheński, *Oskarżamy „Wiadomości Literackie”*, „BM” 1934, 5, s. 1–2. Antoni Gołubiew demanded in „Pax” article that a Catholic daily newspaper is created. A. Gołubiew, *Linja i polityka katolickiego dziennika*, „Pax” 1934, 9, s. 2–3.

complete freedom in respect of deliberations that do not concern dogmas. Unfortunately, the Polish Church was losing, through its own fault, the support of outstanding intellectuals: Jan Emil Skiwski, Emil Zegadłowicz, Henryk Dembiński, due to criticism of their youthful, fiery radicalism. Especially Dembiński, who, as a result of the criticism of the hierarchs became a supporter of communism, could easily become the leader of the renaissance of the Polish Church²⁵. The publicist wrote: „pray that Dembiński comes back”²⁶.

However, fighting evil within its own ranks and new leaders were not enough, bold concepts were needed as well. As I mentioned, Frankowski was, during the interwar period, a true anti-communist. However, it does not mean that he was suspicious of every leftist concept. So, in his case, we can add „anti-communist” and „sensitive to social issues”. As he was aware of the problems rural areas had to face, he approved of the activity of the peasant organisations: „Siew” and „Wici” and while he had a negative attitude towards radicalisation of the Polish Teachers’ Alliance, he perceived that phenomenon as natural and inevitable²⁷. He treated the right of ownership as something „sacred”, however, he believed that it is also related to specific consequences. It could generate social tensions, which should be alleviated by the state by interventionism in accordance with the rule of solidarity, counteracting the influence of both the radical right and the radical left. However, the activities of „welfare state” should be rationally limited, in order to prevent languor of the beneficiaries and to support only those that need help the most. Nevertheless, he believed that specific solutions has not been found yet, as „corporatism catchwords” could not be treated as such. The humanistic face of the modern economy should be found by the Catholics, the publicist concluded²⁸. The

²⁵ J. Frankowski, *Problem elity katolickiej*, „Pax” 1935, 3, s. 1; idem, *Akcja*, s. 6–8; idem, *Odpowiedź*, s. 11; J. F. [J. Frankowski], *Wydawnictwa katolickie*, „BM” 1937, 1 (115), s. 8; idem, *Wydawnictwa religijne*, „Polityka” 1937, 6, s. 6; idem, *Odszedł apostoł jutra (O ś. s. Kazimierzu Sołtysiku)*, „Polityka” 1938, 3, s. 5–6; J. Frankowski, *Projekt*, s. 4–5, 7; idem, *Kuźnia*, s. 4; J. Frankowski, *Sprawa Lechickiego*, s. 5–6; idem, *Listy do Redakcji*, „BM” 1936, 8, s. 8.

²⁶ „módlcie się za Dembińskiego, by wrócił”. J. F. [J. Frankowski], *Mój*, s. 7. Dembiński was also defending Vilnius „Pax”. *Sprawa Henryka Dembińskiego*, „Pax” 1938, 1, s. 5.

²⁷ J. Frankowski, *Przegląd prasy ludowej*, „BM” 1936, 10, s. 6; idem, *Przegląd prasy ludowej*, „BM” 1936, 11, s. 8; J. F. [J. Frankowski], *Książka o problemach wsi*, „Polityka” 1939, 19, s. 1; J. Frankowski, *Przegląd Prasy Katolickiej*, „BM” 1936, 10, s. 6; idem, *Sprawa Z. N. s.*, s. 2–3, 6; idem, *Upadek autorytetów na wsi*, „Polityka” 1938, 27, s. 5.

²⁸ *Aktualne postulaty rolnictwa. Zjazd Związku Rolników i Leśników z wyższym wykształceniem. O Oddłużeniu rolnictwa. Referat magr. J. Frankowskiego*, „Czas” 1939, 70, s. 10; J. Frankowski, *Przegląd Prasy Katolickiej*, „BM” 1936, 7, s. 6; idem, *Sprawiedliwość społeczna*, „BM” 1934, 16, s. 4; idem, *Odpowiedź*, s. 12.

issue was even more urgent due to the Great Depression. Meanwhile, many Catholics perceived the poverty of the masses as a problem that was only political in nature – as a threat of spread of communism, not as ethical issue, while the struggle for social justice was an obligation with its roots in Gospel. On the other hand, the acceptance of exploitation or mass layoffs were not in any way related to the teachings of Christ. Charity was not enough, specific ideological and systemic propositions were needed²⁹.

He also considered obvious the need to support the Polish rural areas during the economic crisis, especially the support of the indebted farms. As he was interested in these issues also from a professional point of view, he underlined the inevitable dramatic results of problems of small farmers. He criticised burdening the province with the costs of the crisis, but also underestimating the issue of radicalisation of rural areas. The acceptance of the belief in the passivity of peasants and the possibility to quickly pacify possible strikes was, according to him, a direct route to the „Bolshevization” of rural areas. Meanwhile, the peasants could become the basis of the national, „power” revival and imperial Polish Republic, on condition that they are led by an outstanding leader³⁰.

The idea of creation of a „paradise on Earth” should not be discarded, as communists promised it, however, it should also not be accepted that solidarity, corporatism, *Rerum Novarum* and *Quadragesimo Anno* are the last ideas of the Catholic intellectual reflection. Statism, liberalism, Catholic version of corporatism were needed, but they had to lead to the creation of the „third way” that would be possible to realise and that would fit the requirements of the current situation. Its symbol was to be, as he bluntly stated, „Catholic red banners”. However, the „rebellion of the young” Catholics could not mean breaking the ties with Vatican, the competences of which were to be limited to the issues related to dogmas and organisation³¹.

Really, the „power ideology” supporters, who perceived themselves as „young conservatists”, had very peculiar understanding of conservatism. The evolutional rather than revolutionary agrarianism of Frankowski

²⁹ Idem, *Sprawiedliwość i miłosierdzie a kwestja społeczna*, „Pax” 1934, 4, s. 1–2.

³⁰ Idem, *Sprawa wsi. Zapoznane zagadnienie*, „BM” 1934, 12–13, s. 4–5; idem, *Uwłaszczenie mas włościańskich*, „Pax” 1935, 5, s. 9; idem, *Przegląd prasy ludowej*, „BM” 1936, 10, s. 6; idem, *Przemiany*, „Polityka” 1939, 22, s. 3; idem, *Zadłużenie rolnictwa*, „Polityka Gospodarcza” 1938, 55, s. 25–26; idem, *Stanisław Mikołajczyk o obliczu politycznym wsi [wywiad]*, „Polityka” 1938, 11, s. 2–3; idem, *Polityczne ideały wsi*, „Polityka” 1939, 23, s. 2–3.

³¹ Idem, *Akcja*, s. 6–8; idem, *Odpowiedź*, s. 12; idem, *Projekt*, s. 4–5; Cf.: *U progu czwartej epoki*, „Pax” 1935, 1, s. 1.

was a visible sign of this tendency³². For sure, Marcin Król was right when he wrote that Frankowski (like Sołtysik, Józef Winiewicz and Konstanty Troczyński) was a source of a spirit of invigorating Catholicism in Giedroyc group, however, it's hard to call this Catholicism a conservative one, as the author of *Style politycznego myślenia* wrote³³.

Accenting the role of laity in Church, the call for the creation of new social and economic concepts, openness to the challenges posed by the modern times, the criticism of clergy and traditionalism, but also positive attitude towards the theory of evolution and the belief that sexual ethics does not constitute the essence of Catholicism – due to all of these elements, Frankowski may be called not only a precursor of the ideas of Second Vatican Council, but also of the concepts of progressivism, open and liberal Church. He was at the same time the defender of the Catholic orthodoxy – he categorically rejected the attempts to criticise the Catholics by the protestant press, as he considered them ineligible³⁴.

Such views resulted, of course, in the resistance of the traditionalistic members of the Polish community. Catholic News Agency, on 19 February 1936, condemned the views and the methods of operation of Frankowski as „Comintern-like”, officially for the criticism of the organisational structures of the „Catholic Action”, however, it is clear that the progressive programme of Frankowski contravened the views of the hierarchs in general. Despite the fact that the Catholic News Agency later withdrew its accusations, a feeling that Frankowski is treated by the Catholic traditionalists as *persona non grata* remained. Conservative „Pro Christo” attacked the publicist as well, he however chose „capitulation” instead of polemic with such a mediocre opponent, contributing to the belief in the opinion that the Polish Catholicism is divided. In connection with the above, one cannot help feeling that Frankowski was proud of those attacks as they *de facto* made his theses more popular³⁵.

The ambitious plans of the supporters of the „power ideology”, who wanted to transform „Polityka” into a daily newspaper and to have their

³² It should be added, that not only Frankowski, but also the entire Giedroyc group gave careful attention to the significance of the issue of peasants. A. Bocheński, *Ratować polskich chłopów*, „BM” 1935, 14–15, s. 11; idem, *Inteligencja wobec chłopów*, „BM” 1935, 18, s. 4; W. Mich, *Wieś w myśli politycznej „Buntu Młodych” i „Polityki”*, „Annales Universitatis Mariae Curie-Skłodowska. Sectio K, Politologia” 1999, 6, s. 147–157.

³³ M. Król, *op. cit.*, s. 13.

³⁴ J. F. [J. Frankowski], *Studia*, s. 8; J. Frankowski, *Sprawa Lechickiego*, s. 4–5; idem, *Z prasy ewangelickiej*, „BM” 1936, 18, s. 8; idem, *Przegląd Prasy Katolickiej*, „BM” 1936, 11, s. 8; Cf.: J. Eska, *Kościół otwarty*, Kraków 1964.

³⁵ J. Frankowski, *Przegląd Prasy Katolickiej*, „BM” 1936, 10 (101), s. 6; *Jet., op. cit.*, s. 10; J. Frankowski, *Przegląd Prasy Katolickiej*, „BM” 1936, 7, s. 8.

deputies in the parliament (one of them was to be Frankowski), as well as to consolidate the „press of the youth”³⁶, were interrupted by the Second World War. Frankowski, deported from the Greater Poland, came back to his hometown in central Poland. He became a member of conspiracy organisation, „Nowa Polska”, which became a part of Catholic Union. The former of the two organisations had also some relations with Confederation of the Nation, managed by Bolesław Piasecki, in which in 1940 an important role was played by „Wawel” group, managed by a friend of Frankowski, Aleksander Bocheński. Frankowski had also contacts with People’s Party. Józef Maślanka, local peasant activist, who quickly became a radical due to PP views he considered too moderate, was close to him. For sure, the influence of the Union, creating bold concepts of the „third way”, increased the interest in this issue of Frankowski. However, in 1944, the relations with the radical People’s Party supporters proved to be more useful³⁷, as already in autumn 1944 Frankowski commenced work in the administration of the Polish Committee of National Liberation [Polish: PKWN] and its legal successors e.g. in the Voivodeship Land Office in Kielce and in the Economic Committee of the Council of Ministers. However, it did not mean that he simply became a member of the Polish Workers’ Party. First, he had great hopes in connection with the revived Labour Party, becoming the member of its Leading Council and working on social and economic issues³⁸.

³⁶ APL, AŁN, sygn. 463, k. 8; A. Bocheński, *Odpowiedź na kwestionariusz Stanisława Mackiewicza do biografii Adolfa Bocheńskiego (fragmenty)*, w: S. Cat-Mackiewicz, *Wunderkind. Rzecz o Adolfie Bocheńskim*, Kraków 2017, s. 274–275; J. Giedroyc, *Autobiografia na cztery ręce*, Warszawa 1999, s. 65; R. Tomczyk, *op. cit.*, s. 312; M. Hańderek, *Komitet Prasy Młodych 1936–1939*, w: *Zimowa Szkoła Historii Najnowszej 2014. Referaty*, red. M. Hańderek, Ł. Kamiński, Warszawa 2015, s. 97–107.

³⁷ Studium Polski Podziemnej w Londynie, Oddział VI Sztabu Naczelnego Wodza, sygn. A.291, nlb.; sygn. A.719, k. 28; Instytut Polski i Muzeum im gen. Sikorskiego w Londynie, Prezydium Rady Ministrów – Kancelaria, sygn. PRM.K.85, k. 105–106; Ministerstwo Spraw Wewnętrznych, sygn. A.9.III.2a/5, k. 19–20; ref no. A.9.III.2a/6, k. 4–5; sygn. A.9.III.2a/50, k. 26–28; sygn. A.9.III.2a/51, k. 10–11, 42–43; AAN, URM, sygn. 16/279, nlb.; APL, AŁN, sygn. 123, k. 176; *Ś.p. Jan Frankowski, „Za i Przeciw”* [dalej: „ZiP”] 1976, 8, s. 2; M. Hańderek, *Unia 1940–1948. Dzieje zapomnianego ruchu ideowego*, Warszawa 2019, s. 38, 167–168, 196; A.W. Kaczorowski, *op. cit.*, s. 134; K. Malinowski, *Tajna Armia Polska, Znak, Konfederacja Zbrojna. Zarys genezy, organizacji i działalności*, Warszawa 1986, s. 104–125.

³⁸ AAN, URM, sygn. 16/279, nlb.; APL, AŁN, ref no. 123, k. 176; A.W. Kaczorowski, *op. cit.*, s. 134; *W okręgu nr 24 w Ostrowcu kandyduje Jan Frankowski, „SP”* 1952, 237, s. 2; *Zjazd gospodarczy Stronnictwa Pracy, „Odnowa”* 1946, 4, s. 3; *Zjazd wojewódzki w Poznaniu, „Odnowa”* 1946, 8, s. 1; W. Bujak, *Historia Stronnictwa Pracy 1937–1946–1950*, Warszawa 1988, s. 143; A. Andrusiewicz, *Stronnictwo Pracy 1937–1950*, Warszawa 1988, s. 166.

Fiasco of that initiative, but also his own social radicalism and the belief that it is not possible to implement the pre-war, the ambitious „power” or Christian Democratic programmes made it possible for him to focus more on a different political movement – „Dziś i Jutro” group. Frankowski believed that commencing cooperation with it, he did not renounce his pre-war views in respect of social Catholicism and even that the cooperation with the former national radicals was possible because they renounced their pre-war programme. He himself wanted to serve Poland „as it was”, at the same time underlining that the groups in the activities of which he was involved may not become a shelter for various „bankrupted concepts” and for this reason it will surely be attacked by both conservatives and „fascist NRC” groups (sic!)³⁹. Aleksander Bocheński told Marcin Król that both he and Frankowski saw the source of their support for communists in the geopolitical realism of Giedroyc group⁴⁰.

The analysis of the genesis of that group does not constitute, of course, the purpose of this text. It should only be reminded that it began with the talks of Bocheński, a close friend of Frankowski, with Jerzy Borejsza, concerning the creation of Catholic daily newspaper supporting post-war system in exchange for the political and cultural concessions for Catholics. Frankowski was also one of their initiators, but he himself did not take part in the meetings of „Cracow group”, led by Bocheński. This initiative coincided with the talks of Bolesław Piasecki, pre-war leader of the Falanga National Radical Camp, with the general Iwan Sierow in the prison in Lublin Castle, during which he managed to convince his interlocutor that it is possible that Catholics will support the new authorities. So, the perfectly realistic calculation of Bocheński and his acolytes clashed with the realism and the idealism of the people, who, not long ago, were partisans of the Confederation of the Nation, who dreamed of „defeating the victor” and of „socialism of many worldviews” and who soon had to struggle, not always effectively, with the attempts to turn them into agency of influence in the Polish Church⁴¹.

³⁹ J. Frankowski, *Genealogia „Słowa Powszechnego”*, „SP” 1947, 2, s. 5.

⁴⁰ M. Król, *op. cit.*, s. 14.

⁴¹ The most important source for the genesis of the „Dziś i Jutro” group is the record of the unpublished discussion of the leading activists of „PAX” on that topic, stored in the Archive of the Civitas Christiana Catholic Association. Much is also explained by the content of the memoirs of Konstanty Łubieński, Wojciech Kętrzyński, Jerzy Haggmajer or Jan Dobraczyński, peculiar „historical explanations” stored in the archive of Jerzy Haggmajer, the record of the talks of the Bocheński group with Borejsza published by Andrzej Garlicki, as well as literature of the subject, including first of all the compilation of Józef Wójcik, based on the „first-hand” relations but influenced by natural subjectivism (and not readily

However, the path of Frankowski towards that group was not as easy as it was presented. Like Bocheński, he did not like the attempt to „baptise Marxism” and to treat the works of the classics of Marxism-Leninism as a „fifth Gospel”. It is truth that before the war he did not deny a certain overlap of the social goals of the left and Christianity, but it did not mean the acceptance of the methods of operation of communists and of their philosophical foundation. Piasecki did speak of a mismatch of „worldview inspiration” of both camps and of the inevitable ideological confrontation, however, it was to be creative and to have positive results, it was not supposed to end with the destruction of one of the sides. *List otwarty do pana Juliusza Łady* published by Konstanty Łubieński (also pre-war supporter of „power ideology” and anti-communist) in „Dziś i Jutro” in December 1948 eliminated all doubts: there is no „third way” and the fight against socialists is a goal that contradicts with the social ideas of Catholicism⁴².

obtainable). We should also take into consideration the compilation dedicated to Piasecki stored in the IPN archive, based on the materials of the security bodies of the state (and also influenced by equally understandable subjectivism). Archiwum Katolickiego Stowarzyszenia Civitas Christiana w Warszawie, Akta Aleksandra Bocheńskiego, sygn. VII A-305, k. 1–27; Archiwum Jerzego Hagmajera, Odpis listu Jerzego Hagmajera do Józefa Wójcika z 28 III 1968 r., k. 10–12; Archiwum Instytutu Pamięci Narodowej w Warszawie [dalej: AIPN], sygn. IPN BU 01305/676, k. 31–38; W. Kętrzyński, *Na przelomie 1944–1945*, „Więź” 1967, 11–12, s. 160–171; K. Łubieński, *Na starcie. Wspomnienia z lat 1948–1950*, „Przegląd Socjologiczny” 1971, 24, s. 381–396; J. Dobraczyński, *Tylko w jednym życiu. Wspomnienia*, Warszawa 1977, s. 357–380; J. Hagmajer, *Początki PAX-u*, „Kierunki” 1983, 48, s. 1, 9; J. Wójcik, *Materiały do historii ruchu społecznie postępowego PAX*, z. 1, *Polska szkoła myślenia patriotycznego na przelomie epok*; z. 2, *Droga krystalizacji i potrójnego zaangażowania ruchu społecznie postępowego (1945–1948 r.)* [na prawach rękopisu], Warszawa 1978, *passim*; A. Garlicki, *Z tajnych archiwów*, Warszawa 1993, s. 25–29; R. Mozgol, *Ryzykowna gra. Jak Aleksander Bocheński przyczynił się do powstania „Dziś i Jutro”*, „Biuletyn Instytutu Pamięci Narodowej” 2007, 4, s. 84–92; J. Majchrowski, *Geneza politycznych ugrupowań katolickich. Stronnictwo Pracy, grupa „Dziś i Jutro”*, Paryż 1984, *passim*; M. Król, *op. cit.*, s. 14; M. Zakrzewski, *Dylematy konserwatywnego realizmu w obliczu komunizmu na przykładzie środowiska „Buntu Młodych” i „Polityki”*, w: *Polskie wizje i oceny komunizmu po 1939 roku*, red. R. Łatka, B. Szlachta, Kraków 2015, s. 261–269; A. Dudek, G. Pytel, *Bolesław Piasecki. Próba biografii politycznej*, Londyn 1990, s. 151–166; A. Micewski, *Współzrządzić czy nie kłamać? PAX i ZNAK w Polsce 1945–1970*, Kraków 1981, s. 11–34; J. Engelgard, *Bolesław Piasecki 1939–1956*, Warszawa 2015, s. 47–114.

⁴² K. Łubieński, *List otwarty do Pana Juliusza Łady* (Na marginesie notatki w „The Tablet”), „Dziś i Jutro” 1948, 49, s. 1; idem, *Wyjaśnienia*, „Dziś i Jutro” 1949, 2, s. 1–3; idem, *Błądne drogi ks. Wawryna*, „Dziś i Jutro” 1949, 3, s. 1–3; K. Łubieński, «*List otwarty do Juliusza Łady*» w 25 lat później, „Chrześcijanin w świecie” 1974, 4, s. 48–61; cf.: S. Wawryn, *Pomyłki i złudzenia s. Łubieńskiego. Stanowisko grupy »Dziś i Jutro«*, „Przegląd Powszechny” 1949, 227, s. 218–226; idem, «*Dziś i Jutro*» a katolicka doktryna społeczna, „Przegląd Powszechny” 1949,

When the concept of changing the ideology of „Dziś i Jutro” in accordance with the ideas of Frankowski and Bocheński proved to be impossible to implement, Frankowski could only remind about Dembiński, Sołtysik and the tradition of „Odrodzenie” and propose reflection (with the support of the Catholic University of Lublin) on a new social Catholicism. It did not have to be conservative, underlined Frankowski, the same way he did it before the war, and should promote views that are adequate to the reality. It was an attempt to initiate long-lasting conceptual work, however „Dziś i Jutro”, „open to many worldviews”, had no interest in it⁴³.

In 1947 Frankowski became one of the three (Frankowski, Bocheński and Bieńkowski) Catholic deputies and the leader of the Catholic Social Club. He was not the only political representative of Piasecki. According to Bocheński, pre-war supporters of „power ideology” first counted on becoming an independent fraction in „Dziś i Jutro”, this goal was to be achieved by the creation of „Słowo Powszechne” daily newspaper. These hopes proved to be vain⁴⁴.

However, the Catholic deputies abstained from voting during the confidence vote for the government of Józef Cyrankiewicz, stating that their lack of support is caused by anti-Church policy, they declared that the full support for the government is dependent on the creation of a Catholic party and its members holding positions of ministers⁴⁵. The declaration of December 1946, signed by Frankowski and many other Catholic activists in response to the interview carried out by Ksawery Pruszyński and given by Bolesław Bierut, concerned, after all, the cooperation of two equal entities – state and Church⁴⁶. Frankowski held the belief that Church should seek *modus vivendi* even with a state with a negative attitude towards it for the benefit of the Catholics, however, without resignation from the doctrine. In the situation of Poland, it meant of course the support of the concept of understanding between the state and the Church⁴⁷. Such a sup-

227, s. 437–453; W. Kętrzyński, *Tło historyczne polemiki*, „Dziś i Jutro” 1949, 19, s. 4–5; M. Rostworowski (Nik), *W stronę Łubieńskiego*, „Dziś i Jutro” 1949, 19, s. 6; A. Micewski, *Taktyka czy ideologia*, „Dziś i Jutro” 1949, 19, s. 7–8.

⁴³ J. Frankowski, *Kuźnia*, s. 4; idem, *Genealogia*, s. 5.

⁴⁴ APL, AŁN, sygn. 123, k. 176.

⁴⁵ *Sprawa votum zaufania*, „Dziś i Jutro” 1947, 8, s. 1–2; *Mowa pośta Frankowskiego*, „Dziś i Jutro” 1947, 45, s. 5; *Sprawozdanie Stenograficzne z 4 posiedzenia Sejmu Ustawodawczego w dniu 8 lutego 1947 r.*, [Warszawa 1947], cols 55–59; *Sprawozdanie Stenograficzne z 29 posiedzenia Sejmu Ustawodawczego w dniu 30 października 1947 r.*, [Warszawa 1947], cols 61–67.

⁴⁶ *Sprawa najpoważniejsza*, „Dziś i Jutro” 1946, 50–51, s. 7; *Dla uniknięcia nieporozumień*, „Dziś i Jutro” 1947, 2, s. 1; J. Frankowski, *Nasza droga (I)*, „ZiP” 1964, 51/52, s. 2.

⁴⁷ J. Frankowski, *Leon XIII jako polityk*, „SP” 1947, 52, s. 3; cf.: *Podstawa uregulowania stosunków*, „SP” 1949, 227, s. 1; *Kościół katolicki w państwie socjalistycznym*, „SP” 1949, 263, s. 1.

port may not be treated as something negative, the basic issue was the division between those issues that, according to the hierarchs and laity, the compromise could cover and those that it could not.

According to Frankowski, the obligation of Polish Catholics was to comply with the decisions of bishops in respect of issues related to doctrine but also to support the foreign policy of the government, not to become involved in any conspiracy operations and to work to make the understanding real⁴⁸. In a separate legal reasoning, he tried to prove that despite Catholicism is no longer privileged in Poland, the Church has certain autonomous rights and therefore can fight for the issues that are of the greatest significance to it⁴⁹.

As a deputy, Frankowski tried to fight the marital law with its secularizing effect, defended the institution of the family, opposed the liberalisation of the abortion law⁵⁰. That way, he tried to protect the Catholic imponderabilia. However, Frankowski believed he was quite far away from the line dividing the issues into those that the compromise could cover and those it could not. It is not about the support of the events such as Wrocław congress of 1951 or anti-German peace rhetoric he completely agreed with. In late 1940s and early 1950s, the issue of the western border of Poland was indeed open and its defence was a requirement related to the reason of state. It is also worth underlining that Frankowski, as one of the first Catholic publicists, proposed reconciliation of Poland and Germany⁵¹.

Writing about the distant and misty line dividing the things that a compromise can cover and those that it cannot, I refer to his involvement in the operation of the „PAX” Association created in 1952 (he has been a member of the organisation and of its top level, almost

⁴⁸ *Konferencja katolików świeckich. Polityczny sens porozumienia* [wypowiedź Jana Frankowskiego] (statement of Jan Frankowski), „Dziś i Jutro” 1950, 21, s. 2–3; *O przełom w umysłach katolików. Przemówienie posła Jana Frankowskiego*, „SP” 1950, 134, s. 3.

⁴⁹ J. Frankowski, *Problemy wyznaniowe w powojennych konstytucjach europejskich*, „Życie i Myśl” [dalej: „ŻiM”] 1951, 9/10, s. 211–254. This thesis was also presented in his speech during the debate on the new constitution in 1952, see: *Sprawozdanie stenograficzne z 107 posiedzenia Sejmu Ustawodawczego w dniach 18, 19, 21, 22 lipca 1952 r.*, [Warszawa 1952], cols: 219–227.

⁵⁰ J. Frankowski, *Nowy kodeks rodzinny*, „ŻiM” 1951, 1, s. 15–27; *Dyskusja nad projektem ustawy o warunkach dopuszczalności przerywania ciąży* [wypowiedzi Jana Frankowskiego] (statements of Jan Frankowski), „SP” 1956, 101, s. 4.

⁵¹ *Ogólnopolska manifestacja duchowieństwa i działaczy katolickich we Wrocławiu* [wypowiedź Jana Frankowskiego] (statement of Jan Frankowski), „ŻiM” 1951, 11/12, s. 706; *List otwarty posła J. Frankowskiego do redakcji amerykańskiego dziennika „The Evening Star”*, „SP” 1949, 40, s. 4.

conspirational management, since 1954) during the trial of bishop Kaczmarek and the internment of primate Wyszyński. The involvement in the movement organisational structures and cooperation in respect of magazines publications of the movement which, at that time, supported the anti-Church policy of the authorities, constitute the proof of at least minimalism of Frankowski. For sure, he was aware, that the movement of Piasecki makes it possible to carry out certain autonomous, cultural activity or interventions in favour of some persons exposed to repression by authorities, however, did Frankowski have to support taking control of „Caritas” by the state and, moreover, to do it as the Vice President of that organisation?⁵²

On the other hand, we should remember about bold, journalism of Frankowski of the „thaw” times, in which he fought also for the rights of the Church. Stating, in his articles, that laity may not only with words, but with actions attest that it can cooperate with authorities, he was reminding also that the priests who wanted to carry out „organic work” in the provincial areas faced repressions⁵³.

It was even more important, because despite the fact that people in Poland were thought „to love machines”, no one managed to teach them „to love themselves”. Catholics could do that. In other words, in order to make the „thaw” cover also actual ethics, people could not resign from the services of those, who based their worldview on Gospel. Therefore, again, as Soltysik wanted, they should „turn their faces to the earthly problems”, with the approval of the authorities, not against their will⁵⁴. Was it, however, possible with the approval of the management of „PAX” Association, taking into consideration ambiguous, to say the least, position of its chairperson towards the „thaw” processes?

⁵² J. Frankowski, *W związku z artykułem s. Bolesława Piaseckiego*, „Trybuna Ludu” 1956, 316, s. 3; *Krajowa narada Zrzeszenia „Caritas”*, „SP” 1950, 31, s. 1, 3; *Refleksje nad ważną sprawą*, „SP” 1950, 56, s. 1; *Zjazd organizacyjny Zrzesz. Katolików „Caritas”*, „SP” 1950, 251, s. 2; *Rezolucja działaczy Zrzeszenia „Caritas”*, „ŻiM” 1952, 7/9, s. 351; *„Caritas” na nowym etapie pracy* [wypowiedź Jana Frankowskiego] (statement of Jan Frankowski), „ŻiM” 1950, 7/8, s. 784–785.

⁵³ J. Frankowski, *Spostrzeżenia i uwagi. Zagubione serce*, „SP” 1955, 10, s. 3–4. Idem, *O naszej pracy w Sejmie i radach narodowych*, „SP” 1955, 269, s. 3; *Fragmenty dyskusji na zebraniu Komisji Duchownych i Świeckich Działaczy Katolickich Frontu Narodowego poświęconym wyborom do rad narodowych* [wypowiedź J. Frankowskiego], „SP” 1954, 278, s. 4; *Przemówienie pośta dr. Jana Frankowskiego przedstawiciela kierownictwa „PAX”*, „SP” 1956, 127, s. 4; J. Frankowski, *Naród buduje*, „Wrocławski Tygodnik Katolicki” 1956, 14, s. 8; idem, *Działacze katolicy w radach narodowych*, „SP” 1955, 110, s. 1, 4; J. Frankowski, *Ks. Dąbrowsiakowi należy pomóc*, „SP” 1955, 275, s. 4.

⁵⁴ J. Frankowski, *Spostrzeżenia i uwagi. Zagubione*, s. 3–4; idem, *Sokrates*, s. 9–10.

I do not want to analyse the crisis in „PAX” Association in years 1955–1956. I would like only to underline that after the earlier „fronde”⁵⁵, Jan Frankowski became the leader of the much more dangerous „secession”. He led the group of former supporters of the „power ideology” (Łubieński, Bocheński), but also including the „generation of HO–Confederation of the Nation” (Kętrzyński, Horodyński) and even the „youth” (Micewski). Despite the fact that he was the leader mostly due to his contacts in the ruling camp, he proved to be the actual creator of a new political group. The information about Association split due to the attitude towards the „thaw” of Piasecki and the methods of managing the organisation by him was communicated via „Trybuna Ludu”. Because the hope for secessionist taking control of „PAX” proved to be vain in the late 1956 and early 1957, he had to, together with his acolytes, look for the new ways of operation⁵⁶.

In November 1956, the Catholic Activists Temporary Dialogue Committee, led by Frankowski, was established. Christian Social Institute was created as well, the creation of an organisation called: Christian Social Alliance was planned. However, meanwhile, after the creation of „Za i Przeciw” weekly in 1957, the newspaper was used for the purposes of ideological discussion. Frankowski, in general, did not participate in it, he did, however, monitor it closely and his attitude towards the proposed, during the discussion, creation of „nonpartisan democratic left” was becoming increasingly negative. The reason for it was that the group that declared the will to become „better PAX” started proposing „democracy of many worldviews” and „nonpartisan left” with only vague Christian inspiration. The policy article of August 1957 of Łubieński and Anna Morawska⁵⁷ and the fact that the organisation that was about to be created could have a „Christian new left” façade motivated Frankowski to act⁵⁸

⁵⁵ T. Sikorski, *Fronda. Rozłam w Stowarzyszeniu PAX w 1955 roku. (Geneza – przebieg – konsekwencje)*, „Dzieje Najnowsze” 2018, 1, s. 201–227.

⁵⁶ AIPN, sygn. IPN BU 0648/169/2, k. 29; *Plenarne zebranie zespołu Stowarzyszenia „PAX”, „SP”* 1956, 272, s. 1; J. Frankowski, *W związku*, s. 3; B. Piasecki, *Instyngnt państwowy*, „SP” 1956, 248, s. 3; *Plenarne zebranie Zespołu Stowarzyszenia „PAX”, „Kierunki”* 1956, 25, s. 1; „PAX” obraduje, „SP” 1956, 261, s. 3; *List grupy młodych dziennikarzy ze „Słowa Powszechnego”, „Sztandar Młodych”* 1956, 238, s. 2; *Burza na Mokotowskiej. Liczne dymisje w „PAX”* [przedruk z „Życia Warszawy”] (reprint from „Życie Warszawy”), „ŻiM” 1956, 5, s. 340–341; A. Micewski, *Katolicy w potrzasku. Wspomnienia z peryferii polityki*, Warszawa 1993, s. 47–48; idem, *Współrzędzić*, s. 86–90; A. Dudek, G. Pytel, *op. cit.*, s. 236–249.

⁵⁷ He was very badly received by the supporters of „ZiP”. Archiwum Narodowe w Krakowie, Spuścizna Kazimierza Szwarzenberga-Czernego, sygn. 29/1346/58, k. 431.

⁵⁸ AIPN, sygn. IPN BU 0648/169/1, k. 8, 9, 14–15, 17, 106, 116; sygn. IPN BU 0648/169/2, k. 29–32, 33, 36, 38–39, 57; Zespół „Za i Przeciw” [Deklaracja] (Declaration), „ZiP” 1957, 1,

The group of Micewski, Łubieński *et consortes* probably worried *that it will have a façade of a „Catholic Association”* and did not want to be involved in a dispute between Gomułka and primate Wyszyński, that was already about to begin. Frankowski, on the other hand, believed that acceptance of the slogans supported by „revisionists” constitutes political suicide and at the same time has nothing to do with the slogans on the basis of which the „secession” was declared. With the support of Zenon Kliszka, but also effectively seeking support of Antoni Alster and at the same time controlling the financial foundations of the group, Ars Christiana company, he managed to remove his opponents from the editorial staff of „Za i Przeciw”. The group of the „nonpartisan left” tried to, unsuccessfully, intervene by communicating with party members, unable to cope with the negative influence of the accusation of „revisionism”. What is equally important, especially in the context of my analysis, Frankowski declared limited ideological ambitions. He was taking a risk, because Piasecki was considering activities aimed at „PAX” taking control over the weekly, however, in the end, the position of the management of PUWP proved to have the greatest influence. PUWP, in accordance with the „divide et impera” rule, wanted one more group of laity, constituting competition of „PAX” and „Znak”⁵⁹.

Frankowski, who, before 1939, dreamed of a progressive Catholics fraction, believing in the slogans of radical Christian humanism, in an article *W sprawie naszego programu*, published in „Za i Przeciw” in October 1957 wrote that creation of new parties makes sense only if it is aimed at the national consolidation on the basis of reason of state. Accusing the group of „nonpartisan left” of cynical, geopolitical realism and negative attitude towards the social elements of Christianity, communicated at the same time the necessity of cooperation of Catholics and Marxists. The

s. 1–2; J. Frankowski, D. Horodyński, W. Kętrzyński, K. Łubieński, A. Micewski, A. Morawska, *Ostrzeżenie*, „ZiP” 1957, 9, s. 1; W. Kętrzyński, *Istnieje problem PAX-u*, „ZiP” 1957, 11, s. 1; idem, *Trudna nowa droga*, „ZiP” 1957, 21, s. 1; idem, *O dwóch światopoglądach i o podziale na dwa obozy*, „ZiP” 1957, 9, s. 3, 15; A. Micewski, *Między wszechwładzą doktryny a bezideowością*, „ZiP” 1957, 8, s. 1, 6; idem, *Demokratyczna lewica chrześcijańska*, „ZiP” 1957, 15, s. 1, 4; idem, *Chrześcijaństwo, kultura, lewica...*, „ZiP” 1957, 19, s. 1, 3; W. Kętrzyński, *Realizm i wola mas*, „ZiP” 1957, 3, s. 1–2; idem, *Rządzący i rządzeni*, „ZiP” 1957, 8, s. 1, 4–5; A. Morawska, K. Łubieński, *Cele i zadania*, „ZiP” 1957, 23, s. 1, 5; *Chrześcijańskie Stowarzyszenie Społeczne*, „ZiP” 1957, 32, s. 5; A. Friszke, *Koło posłów „Znak” w Sejmie PRL 1957–1976*, Warszawa 2002, s. 14–15.

⁵⁹ AIPN, sygn. IPN BU 0648/169/1, k. 29, 34, 48, 57–58, 59, 60, 68–69, 70–71, 72; sygn. IPN BU 0648/169/2, k. 66–67, 73, 74–75, 81–82, 87–89, 103–105; *Pół wieku polityki czyli rzecz o obronie czynnej*. Z Wiesławem Chrzanowski rozmawiali Piotr Mirecki i Bogusław Kiernicki, Warszawa 1997, s. 246–247; A. Micewski, *Katolicy*, s. 48–49; A. Friszke, *Opozycja polityczna w PRL 1945–1980*, Londyn 1994, s. 193–194.

group of supports of „Za i Przeciw” was, according to him, complying with the decisions of the hierarchs in respect of the doctrine, however, it essentially renounced the attempts to create their own social and economic, and, even to a greater extent, philosophical concepts⁶⁰.

On 18 October 1957, the first meeting of the CSA⁶¹, which was growing dangerously similar to the „thaw” wing of „PAX”, took place. The association was called „PAX without discussion on whether socialism was invented by the Holy Ghost”⁶² by Aleksander Bocheński, who was close to Frankowski, but also to Piasecki. The new organisation faced staffing problems, which, to a large extent, resulted from its ideological shallowness. Frankowski, characterised by high organisational skills, possibly knowingly did not develop the CSA, as he felt good as a leader of a small, but stable group. It guaranteed him that he will be a Sejm deputy and that will be able to carry out more effective charitable work and work on support of the Poles living abroad. His positive attitude towards the authorities resulted also in a negative attitude of Episcopate and Catholics towards him, putting greater emphasis on autonomy. It is enough to say that Frankowski, as a deputy, supported the project of making the 6th January and the 15th August normal working days, which, of course, annoyed the primate. Frankowski called the policy of Wyszyński „inflexible” and making the „understanding” more difficult. In the time of dispute concerning the letter of the Polish Episcopate to the German bishops, however, he tried to present a moderate position⁶³. As a deputy, who has been a member of parliament for many years, he fought for certain issues, demanding e.g. the abolition of penalties for the priests who celebrated marriage with no preceding civil marriage in a situation of a so-called „state of necessity”⁶⁴.

It is legitimate to ask, how would the history of „Za i Przeciw” look like, if Frankowski supported „nonpartisan left” ideology. It is hard to

⁶⁰ J. Frankowski, *W sprawie naszego programu*, „ZiP” 1957, 29, s. 1–2.

⁶¹ *Chrześcijańskie*, s. 5; AIPN, sygn. IPN BU 0648/169/2, k. 128–130, 131.

⁶² As cited w: K. Rękas, *Konserwatyzm PRL*, https://konserwatyzm.pl/rekas-konserwatyzm-prl/?fbclid=IwAR3u1d7l54c33W8zdSn4qc7XR0yJpVgsO10MoVMCAoa4E2_z5-gR8BYUqKg [dostęp: 6 VII 2019].

⁶³ AIPN, sygn. IPN BU 0648/169/1, k. 30–32, 49–53, 55, 76–78, 199; sygn. IPN BU 0648/169/2, k. 132–135, 136–140; J. Frankowski, *Treść naszej pracy*, „ZiP” 1958, 42, s. 2; idem, *Setny numer to znaczy dobry*, „ZiP” 1959, 7, s. 1; idem, *Krzyż – atom – ludzkość*, „ZiP” 1959, 12, s. 1–2; J. Meysztowicz, *Decyzja podyktowana koniecznością*, „ZiP” 1960, 50 (195), s. 3; J. Frankowski, *Potrzebne jest maksymalne umocnienie patriotycznej jedności narodu* [przemówienie wygłoszone na plenarnej sesji OK FJN 14 stycznia 1966], „ZiP” 1966, 5, s. 2–3; A.W. Kaczorowski, *op. cit.*, s. 135.

⁶⁴ *W Sejmie. O ślubach kościelnych i cywilnych*, „ZiP” 1958, 49, s. 3.

expect a former supporter of „revival” ideology to support the views he considered „non-Catholic”. However, it did not mean that he had to choose minimalist attitude, as he did. The pre-war views of Frankowski prove that he was not a technocratic conformist believing in no ideology, as Micewski (very critical of him) called him⁶⁵.

However, his reflection on the Polish Catholicism after the creation of the CSA was not, it has to be admitted, very deep. So, he reminded that Catholicism does not mean any specific political system and in accordance with the geopolitical and economic reality, it should act as „Christian left”. The CSA on purpose did not put the term: „Catholic” in its name, in order not to suggest its relation with the hierarchs. According to the CSA, Catholics should not carry out political activity on the basis of their faith and they should limit themselves to the social activity. This activity should constitute the area of cooperation of laity and communists, which, in practice, meant that only communists should be involved in politics. He did not deny that there exist some „temporary disturbances”, however, he believed that acceptance of the overlap of the interests of the Polish nation and the „development of socialism” is of key importance. Therefore, the „great”, ceremonial patriotism had to be combined with the „small” patriotism, the patriotism of everyday work. He considered propagating of that belief the goal of his group that contributes to reinforcing of the „national unity”. Not ambitious, though vague „socialism of many worldviews” and not only „geopolitical realism” were the ideas Frankowski based his actions on. His motivations included also authentic support for the authorities of the Polish People’s Republic. According to him, Polish hierarchs did not underline that „necessity” enough⁶⁶.

In 1968, the criticism of the methods of management by Frankowski of the CSA, as well as his negative attitude towards authorities during the antisemitic campaign, resulted in his recall. A group of fellows, led by Zygmunt Filipowicz, organised a peculiar palace coup in the Association. If „history repeats itself as a farce”, it was exactly what happened in the

⁶⁵ AIPN, sygn. IPN BU 0648/169/2, k. 125–126; A. Micewski, *Katolicy*, s. 47–51; idem, *Dziennik idącego samotnie (czerwiec 1993–wrzesień 1998)*, Warszawa 1998, s. 123.

⁶⁶ J. Frankowski, *Nasza droga (I)*, s. 2; idem, *Nasza droga (II)*, „ZiP” 1965, 2, s. 3; idem, *Treść*, s. 2; idem, *Setny*, s. 1; idem, *Krzyż*, s. 1–2; idem, *Kilka uwag na temat naszej pracy*, „ZiP” 1959, 42, s. 1–2; idem, *O budżecie i planie gospodarczym inaczej*, „ZiP” 1959, 51/52, s. 2; idem, *Moje największe spotkanie z wyborcami*, „ZiP” 1965, 22, s. 3; idem, *Sens codziennego trudu*, „ZiP” 1962, 19, s. 3; idem, *Z perspektywy dziesięciu lat*, „ZiP” 1967, 47, s. 3; idem, *Z perspektywy dziesięciu lat (II)*, „ZiP” 1967, 48, s. 2; idem, *Idziemy do wyborów w oparciu o wspólne cele i założenia*, „ZiP” 1961, 11, s. 2; cf.: K. Morawski, *Autorytet i polityka*, „ZiP” 1966, 10, s. 2–3; E. Moszyński, *„Niepolityczna polityka”*, „ZiP” 1963, 47, s. 2; idem, *Lewica chrześcijańska i dwudziestolecie PRL*, „ZiP” 1964, 6, s. 3.

case of Frankowski. In 1957, he removed his fellows from editorial staff of „Za i Przeciw” due to ideological dispute. In 1968, he himself could not even enter the premises of the organisation due to the dispute of a solely personal nature. Despite the boisterous declarations of the new management, the programme line of the CSA, in respect of the concept of social Catholicism, did not differ from the earlier propositions of Frankowski, during the period when Filipowicz and, later, Kazimierz Morawski, were the presidents of the organisation. Meanwhile, devastated Frankowski tried to commence cooperation with „PAX”. Piasecki generously allowed him to publish articles about economy in „Słowo Powszechne”, however, he did not intend to make him a member of the management of the Association. Ailing and bitter, former bold Catholic thinker and the precursor of the open Church died on 7 February 1976⁶⁷.

If the political realism, as Piotr Kimla wrote, is separated from opportunism with the line of compromise with idealistic foundation, then in the case of Frankowski, we can say that the line was the concern about the future of Catholicism in Poland. Before the year 1939, he underlined that Catholics can and should discuss the attitude of the Church to the problems of modern times, at the same time complying with the decisions of hierarchs in respect of doctrine. However, his views in this regard did not change after the year 1945. Did it mean that after the war he was unquestionably a political realist? Stanisław Stomma, who, I believe, was closer to the ideal Catholic-realist, in the year 1946 created the definition of minimalism and maximalism of the Polish laity. Below minimalism there was only opportunism, above maximalism – dangerous day-dreaming. In the year 1976, with his gesture reminding of objection of Rejtan, he confirmed that he believed in the clear limit of compromise he can agree on that, however, was not limited only to the obedience to Vatican. Antoni Gołubiew, writing in 1936 about the differences between the Vilnius „Pax” and national radicals stated that for the latter Catholicism constituted only and argument in political struggle, it was not the fundamental issue. „PAX” of Piasecki in the Stalinist period presented itself as defending the interests of the Church to the extent possible, however, in many respects it *de facto* distanced itself from the hierarchs. Frankowski, as a member of the Association, had to agree on that programme. His the CSA frequently mentioned the issue of obedience to Vatican and rather did not engage in conflicts with the primate, however, it lacked authentic

⁶⁷ AIPN, sygn. IPN BU 00231/231/2, k. 21–22, 26–30, 31–38, 39–42, 156–158, 166, 190; J. Frankowski, *Spostrzeżenia i uwagi. Kilka aktualnych refleksji*, „SP” 1970, 78, s. 2; idem, *Spostrzeżenia i uwagi. Dalszy krok naprzód w doskonaleniu modelu*, „SP” 1970, 96, s. 3; Ś.p. Jan Frankowski, „ZiP” 1976, 8, s. 2.

care for certain imponderabilia of Catholicism in Poland, which, in spite of what he wanted to believe, were frequently in contradiction with the policy of the authorities. Perhaps the harmonious cooperation of laity with authorities was not possible in the Polish People's Republic, as the gesture of Stomma seemed to suggest. This conclusion may also be confirmed by the unofficial conflict of ambitious „PAX” with the authorities that limited its dreamy plans. If Piasecki was a minimalist in respect of means and a maximalist in respect of intentions, while „Znak” operated in accordance with neopositivism and realism in the process of setting goals, the CSA of Frankowski wanted to harmoniously cooperate with communists. This idea resulted not only in the marginalisation of his Association, but also his interesting pre-war concepts becoming shallow. Perhaps Frankowski believed that they had been implemented in the Polish People's Republic, however, if he held such a belief, it would for sure suggest that his abilities to carry out political analysis were limited⁶⁸.

(translated by LINGUA LAB)

REFERENCES (BIBLIOGRAFIA)

Archival sources (Źródła archiwalne)

Archiwum Akt Nowych w Warszawie:

Urząd Rady Ministrów w Warszawie, sygn. 16/279.

Archiwum Jerzego Hgmaajera:

Odpis listu Jerzego Hgmaajera do Józefa Wójcika z 28 III 1968 r.

Archiwum Katolickiego Stowarzyszenia Civitas Christiana w Warszawie:

Akta Aleksandra Bocheńskiego, sygn. VII A-305.

Archiwum Instytutu Pamięci Narodowej w Warszawie:

IPN BU 01305/676; 0648/169/1; 0648/169/2, 00231/231/2.

Archiwum Narodowe w Krakowie:

⁶⁸ S. Stomma, *Maksymalne i minimalne tendencje społeczne katolików*, „Znak” 1946, 3, s. 257–275; A. Gołubiew, *Co nas dzieli od O.N.R-u?*, „Pax” 1936, 10, s. 2; P. Kimla, *Historycy–politycy jako źródło realizmu politycznego. Tukidydes – Polibiusz – Machiavelli*, Kraków 2009, *passim*; idem, *Etyka w realizmie politycznym*, „Czasopismo Prawno-Historyczne” 2014, 66, 2, s. 303–314; B. Bankowicz, *W labiryncie wieloświatopoglądowości: Stowarzyszenie PAX między realizmem a rzeczywistością*, w: B. Bankowicz, A. Dudek, *Ze studiów nad dziejami Kościoła i katolicyzmu w PRL*, Kraków 1996, s. 53–71; B. Bankowicz, *Stowarzyszenie PAX: między rzeczywistością socjalizmu realnego a utopią socjalizmu wieloświatopoglądowego*, w: *Doktryny. Historia. Władza. Księga dedykowana profesorowi Wiesławowi Kozubowi–Cembroniewiczowi z okazji czterdziestolecia pracy naukowej*, red. A. Citkowska-Kimla, M. Kawior-Filo, B. Szlachta, Kraków 2009, s. 37–48; R. Ptasiński, *Stommizm. Biografia polityczna Stanisława Stommy*, Kraków 2018, s. 106–112, 486–507; M. Strzelecka, *Między minimalizmem a maksymalizmem. Dylematy ideowe Stanisława Stommy i Janusza Zabłockiego*, Toruń 2015, s. 85–90, 359–373.

- Spuścizna Kazimierza Szwarzenberg-Czernego, sygn. 29/1346/58.
 Archiwum Państwowe w Lublinie:
 Archiwum Łosiów z Niemiec, sygn. 123, 463.
 Instytut Polski i Muzeum im. gen. Sikorskiego w Londynie:
 Ministerstwo Spraw Wewnętrznych, sygn. A.9.III.2a/5, A.9.III.2a/6, A.9.III.2a/50, A.9.III.2a/51.
 Prezydium Rady Ministrów – Kancelaria, sygn. PRM.K.85.
 Studium Polski Podziemnej w Londynie:
 Oddział VI Sztabu Naczelnego Wodza, sygn. A.291, A.719.

Printed sources (Źródła drukowane)

- Garlicki A., *Z tajnych archiwów*, Warszawa 1993.
Sprawozdanie Stenograficzne z 4 posiedzenia Sejmu Ustawodawczego w dniu 8 lutego 1947 r., [Warszawa 1947].
Sprawozdanie Stenograficzne z 29 posiedzenia Sejmu Ustawodawczego w dniu 30 października 1947 r., [Warszawa 1947].
Sprawozdanie stenograficzne z 107 posiedzenia Sejmu Ustawodawczego w dniach 18, 19, 21, 22 lipca 1952 r., [Warszawa 1952].

Memories (Wspomnienia)

- Dobraczyński J., *Tylko w jednym życiu. Wspomnienia*, Warszawa 1977.
 Giedroyc J., *Autobiografia na cztery ręce*, Warszawa 1999.
 Hągmajster J., *Początku PAX-u, „Kierunki”* 1983, 48.
 Kętrzyński W., *Na przelomie 1944–1945, „Więź”* 1967, 11–12.
 Łubieński K., *Na starcie. Wspomnienia z lat 1948–1950, „Przegląd Socjologiczny”* 1971, 24.
 Micewski A., *Dziennik idącego samotnie (czerwiec 1993–wrzesień 1998)*, Warszawa 1998.
 Micewski A., *Katolicy w potrzasku. Wspomnienia z peryferii polityki*, Warszawa 1993.
Pół wieku polityki czyli rzecz o obronie czynnej. Z Wiesławem Chrzanowski rozmawiali Piotr Mi-recki i Bogusław Kiernicki, Warszawa 1997.

Studies (Opracowania)

- Andrusiewicz A., *Stronnictwo Pracy 1937–1950*, Warszawa 1988.
 Bajer M., *Blizny po ukąszeniu*, Warszawa 2005.
 Bankowicz B., *Stowarzyszenie PAX: między rzeczywistością socjalizmu realnego a utopią socjalizmu wieloświatopoglądowego*, w: *Doktryny. Historia. Władza. Księga dedykowana profesorowi Wiesławowi Kozubowi-Cembroniewiczowi z okazji czterdziestolecia pracy naukowej*, red. A. Citkowska-Kimla, M. Kawior-Filo, B. Szlachta, Kraków 2009.
 Bankowicz B., *W labiryncie wieloświatopoglądowości: Stowarzyszenie PAX między realizmem a rzeczywistością*, w: B. Bankowicz, A. Dudek, *Ze studiów nad dziejami Kościoła i katolicyzmu w PRL*, Kraków 1996.
 Bikont A., Szczęśna J., *Lawina i kamienie. Pisarze wobec komunizmu*, Warszawa 2006.
 Błaszak T., *Służba Bezpieczeństwa wobec Stowarzyszenia PAX i Chrześcijańskiego Stowarzyszenia Społecznego w województwie szczecińskim w latach 1952–1990*, w: *Sensus catholicus. Katolicy świeccy w Polsce Ludowej. Postawy – aktywność – myśl. Studia i szkice*, red. R. Ptaszyński, T. Sikorski, Toruń 2014.
 Bujak W., *Historia Stronnictwa Pracy 1937–1946–1950*, Warszawa 1988.
 Dudek A., Pytel G., *Bolesław Piasecki. Próba biografii politycznej*, Londyn 1990.
 Engelgard J., *Bolesław Piasecki 1939–1956*, Warszawa 2015.

- Friszke A., *Koło postłów „Znak” w Sejmie PRL 1957–1976*, Warszawa 2002.
- Friszke A., *Opozycja polityczna w PRL 1945–1980*, Londyn 1994.
- Gucewicz D., *Dywersyjna rola Chrześcijańskiego Stowarzyszenia Społecznego w ruchu katolickim (na przykładzie Gdańska)*, w: *Sensus catholicus. Katolicy świeccy w Polsce Ludowej. Postawy – aktywność – myśl. Studia i szkice*, red. R. Ptaszyński, T. Sikorski, Toruń 2014.
- Hańderek M., *Komitet Prasy Młodych 1936–1939*, w: *Zimowa Szkoła Historii Najnowszej 2014. Referaty*, red. M. Hańderek, Ł. Kamiński, Warszawa 2015.
- Hańderek, *Unia 1940–1948. Dzieje zapomnianego ruchu ideowego*, Warszawa 2019.
- Hirszowicz M., *Pułapki zaangażowania. Intelktualiści w służbie komunizmu*, Warszawa 2001.
- Kaczorowski A.W., Frankowski Jan Józef, w: *Słownik biograficzny katolicyzmu społecznego w Polsce. A–J*, red. R. Bender et al., Lublin 1994.
- Kimla P., *Etyka w realizmie politycznym*, „Czasopismo Prawno-Historyczne” 2014, 66, 2.
- Kimla P., *Historycy–politycy jako źródło realizmu politycznego. Tukidydes – Polibiusz – Machiavelli*, Kraków 2009.
- Król M., *Style politycznego myślenia. Wokół „Buntu Młodych” i „Polityki”*, Paris 1979.
- Kuta C., *„Działacze i pismaki”. Aparat bezpieczeństwa wobec organizacji katolików świeckich w Krakowie w latach 1957–1989*, Kraków 2009.
- Lisicka H., *Pluralizm światopoglądowy w koncepcjach PAX, ChSS, PZKS*, Wrocław 1991.
- Malinowski K., *Tajna Armia Polska, Znak, Konfederacja Zbrojna. Zarys genezy, organizacji i działalności*, Warszawa 1986.
- Micewski A., *Współrzędzić czy nie kłamać? PAX i ZNAK w Polsce 1945–1970*, Kraków 1981.
- Mich W., *Wież w myśli politycznej „Buntu Młodych” i „Polityki”*, „Annales Universitatis Mariae Curie-Skłodowska. Sectio K, Politologia” 1999, 6.
- Mozgól R., *Rzyzykowa gra. Jak Aleksander Bocheński przyczynił się do powstania „Dziś i Jutro”*, „Biuletyn Instytutu Pamięci Narodowej” 2007, 4.
- Ptaszyński R., *Stommizm. Biografia polityczna Stanisława Stommy*, Kraków 2018.
- Rękas K., *Konserwatyzm PRL*, https://konserwatyzm.pl/rekas-konserwatyzm-prl/?fbclid=IwAR3u1d7l54c33W8zdSn4qc7XR0yJpVgsO10MoVMCAo4E2_z5-gR8BYUqKg [dostęp: 6 VII 2019].
- Sikorski T., *Frona. Rozłam w Stowarzyszeniu PAX w 1955 roku. (Geneza – przebieg – konsekwencje)*, „Dzieje Najnowsze” 2018, 1.
- Strzelecka M., *Między minimalizmem a maksymalizmem. Dylematy ideowe Stanisława Stommy i Janusza Zabłockiego*, Toruń 2015.
- Tomczyk R., *Myśl Mocarstwowa. Z dziejów młodego pokolenia II Rzeczypospolitej*, Szczecin 2008.
- Turowski K., *„Odrodzenie”. Historia Stowarzyszenia Katolickiej Młodzieży Akademickiej*, Warszawa 1987.
- Wójcik J., *Materiały do historii ruchu społecznie postępowego PAX*, z. 1, *Polska szkoła myślenia patriotycznego na przelomie epok*; z. 2, *Droga krystalizacji i potrójnego zaangażowania ruchu społecznie postępowego (1945–1948 r.)* [na prawach rękopisu], Warszawa 1978.
- Zakrzewski M., *Dylematy konserwatywnego realizmu w obliczu komunizmu na przykładzie środowiska „Buntu Młodych” i „Polityki”*, w: *Polskie wizje i oceny komunizmu po 1939 roku*, red. R. Łatka, B. Szlachta, Kraków 2015.

Journalism (Publicystyka)

- Aktualne postulaty rolnictwa. Zjazd Związku Rolników i Leśników z wyższym wykształceniem. O Oddłużeniu rolnictwa. Referat magr. J. Frankowskiego*, „Czas” 1939, 70.

- Bocheński A., *Inteligencja wobec chłopów*, „Bunt Młodych” 1935, 18.
- Bocheński A., *Oskarżamy „Wiadomości Literackie”*, „Bunt Młodych” 1934, 5.
- Bocheński A., *Ratować polskich chłopów*, „Bunt Młodych” 1935, 14–15.
- Burza na Mokotowskiej. Liczne dymisje w „PAX”* [przedruk z *Życia Warszawy*], „Życie i Myśl” 1956, 5.
- „*Caritas*” *na nowym etapie pracy* [wypowiedź Jana Frankowskiego], „Życie i Myśl” 1950, 7/8.
- Chrześcijańskie Stowarzyszenie Społeczne*, „*Za i Przeciw*” 1957, 32.
- Do Czytelników*, „*Polityka*” 1939, 1.
- Dla uniknięcia nieporozumień*, „*Dziś i Jutro*” 1947, 2.
- Dyskusja nad projektem ustawy o warunkach dopuszczalności przerywania ciąży* [wypowiedzi Jana Frankowskiego], „*Słowo Powszechne*” 1956, 101.
- Dziembowski K., *Podstawowe zagadnienia korporacjonizmu w teorii i w praktyce*, „*Prąd*” 1934, 27.
- Górski L., *Uwłaszczenie pracy*, „*Prąd*” 1936, 30.
- Elementy konsolidacji*, „*Polityka*” 1939, 7.
- Eska J., *Kościół otwarty*, Kraków 1964.
- Fragmenty dyskusji na zebraniu Komisji Duchownych i Świeckich Działaczy Katolickich Frontu Narodowego poświęconym wyborom do rad narodowych* [wypowiedź J. Frankowskiego], „*Słowo Powszechne*” 1954, 278.
- Frankowski J., *Nowy kodeks rodzinny*, „*Życie i Myśl*” 1951, 1.
- Frankowski J., *Prasa Katolicka*, „*Bunt Młodych*” 1936, 2.
- Frankowski J., *Akcja katolicka. Artykuł dyskusyjny*, „*Bunt Młodych*” 1935, 12–13.
- Frankowski J., *Działacze katolicy w radach narodowych*, „*Słowo Powszechne*” 1955, 110.
- Frankowski J., *Genealogia „Słowa Powszechnego”*, „*Słowo Powszechne*” 1947, 2.
- Frankowski J., Horodyński D., Kętrzyński W., Łubieński K., Micewski A., Morawska A., *Ostrzeżenie*, „*Za i Przeciw*” 1957, 9.
- Frankowski J., *Idziemy do wyborów w oparciu o wspólne cele i założenia*, „*Za i Przeciw*” 1961, 11.
- Frankowski J., *Katolicyzm w Polsce współczesnej. Artykuł dyskusyjny*, „*Bunt Młodych*” 1934, 7.
- Frankowski J., *Kilka uwag na temat naszej pracy*, „*Za i Przeciw*” 1959, 42.
- Frankowski J., *Krzyż – atom – ludzkość*, „*Za i Przeciw*” 1959, 12.
- Frankowski J., *Ks. Dąbrowiakowi należy pomóc*, „*Słowo Powszechne*” 1955, 275.
- Frankowski J., *Książki. Wydawnictwa katolickie*, „*Bunt Młodych*” 1936, 22.
- Frankowski J., *Kuźnia Myśli Katolicko-Społecznej. O wznowienie tygodni społecznych*, „*Słowo Powszechne*” 1948, 1.
- Frankowski J., *Leon XIII jako polityk*, „*Słowo Powszechne*” 1947, 52.
- Frankowski J., *Listy do Redakcji*, „*Bunt Młodych*” 1936, 8.
- Frankowski J., *Moje największe spotkanie z wyborcami*, „*Za i Przeciw*” 1965, 22.
- Frankowski J., *Nacjonalizm a katolicyzm*, „*Bunt Młodych*” 1936, 17 (108).
- Frankowski J., *Naród buduje*, „*Wrocławski Tygodnik Katolicki*” 1956, 14.
- Frankowski J., *Nasza droga (I)*, „*Za i Przeciw*” 1965, 51/52.
- Frankowski J., *Nasza droga (II)*, „*Za i Przeciw*” 1965, 2.
- Frankowski J., *O budżecie i planie gospodarczym inaczej*, „*Za i Przeciw*” 1959, 51/52.
- Frankowski J., *O naszej pracy w Sejmie i radach narodowych*, „*Słowo Powszechne*” 1955, 269.
- Frankowski J., *Odpowiedź*, „*Bunt Młodych*” 1936, 9.
- Frankowski J., *Odszedł apostoł jutra (O ś. p. Kazimierzu Sołtysiku)*, „*Polityka*” 1938, 3.
- Frankowski J., *Polityczne ideały wsi*, „*Polityka*” 1939, 23.

- Frankowski J., *Potrzebne jest maksymalne umocnienie patriotycznej jedności narodu* [przemówienie wygłoszone na plenarnej sesji OK FJN 14 stycznia 1966 r.], „Za i Przeciw” 1966, 5.
- Frankowski J., *Prasa Katolicka*, „Bunt Młodych” 1936, 2.
- Frankowski J., *Problem elity katolickiej*, „Pax” 1935, 3.
- Frankowski J., *Problemy wyznaniowe w powojennych konstytucjach europejskich*, „Życie i Myśl” 1951, 9/10.
- Frankowski J., *Program Koca – program katolicki?*, „Polityka” 1937, 7.
- Frankowski J., *Projekt aktywizacji polskiego katolicyzmu*, *Polityka*” 1937, 21–22.
- Frankowski J., *Przeciw neotomistycznym upojeniom*, „Pax” 1935, 15.
- Frankowski J., *Przegląd Prasy Katolickiej*, „Bunt Młodych” 1936, 7.
- Frankowski J., *Przegląd Prasy Katolickiej*, „Bunt Młodych” 1936, 4.
- Frankowski J., *Przegląd Prasy Katolickiej*, „Bunt Młodych” 1936, 10.
- Frankowski J., *Przegląd Prasy Katolickiej*, „Bunt Młodych” 1936, 7.
- Frankowski J., *Przegląd Prasy Katolickiej*, „Bunt Młodych” 1936, 11.
- Frankowski J., *Przegląd prasy ludowej*, „Bunt Młodych” 1936, 10.
- Frankowski J., *Przegląd prasy ludowej*, „Bunt Młodych” 1936, 11.
- Frankowski J., *Przegląd Wydawnictw*, „Bunt Młodych” 1936, 3.
- Frankowski J., *Przemiany*, „Polityka” 1939, 22.
- Frankowski J., *Sens codziennego trudu*, „Za i Przeciw” 1962, 19.
- Frankowski J., *Setny numer to znaczy dobry*, „Za i Przeciw” 1959, 7.
- Frankowski J., *Sokrates mojej młodości*, „Słowo Powszechne” 1955, 85.
- Frankowski J., *Spostrzeżenia i uwagi. Dalszy krok naprzód w doskonaleniu modelu*, „Słowo Powszechne” 1970, 96.
- Frankowski J., *Spostrzeżenia i uwagi. Kilka aktualnych refleksji*, „Słowo Powszechne” 1970, 78.
- Frankowski J., *Spostrzeżenia i uwagi. Zagubione serce*, „Słowo Powszechne” 1955, 10.
- Frankowski J., *Sprawa J. N. Millera*, „Bunt Młodych” 1937, 5.
- Frankowski J., *Sprawa Lechickiego i Zegadłowicza*, „Bunt Młodych” 1936, 1.
- Frankowski J., *Sprawa wsi. Zapoznane zagadnienie*, „Bunt Młodych” 1934, 12–13.
- Frankowski J., *Sprawa Z. N. P.*, „Bunt Młodych” 1937, 1.
- Frankowski J., *Sprawiedliwość i miłosierdzie a kwestja społeczna*, „Pax” 1934, 4.
- Frankowski J., *Sprawiedliwość społeczna*, „Bunt Młodych” 1934, 16.
- Frankowski J., *Stanisław Mikołajczyk o obliczu politycznym wsi* [wywiad], „Polityka” 1938, 11.
- Frankowski J., *Treść naszej pracy*, „Za i Przeciw” 1958, 42.
- Frankowski J., *Upadek autorytetów na wsi*, „Polityka” 1938, 27.
- Frankowski J., *Uwłaszczenie mas włościańskich*, „Pax” 1935, 5.
- Frankowski J., *W sprawie naszego programu*, „Za i Przeciw” 1957, 29.
- Frankowski J., *W związku z artykułem p. Bolesława Piaseckiego*, „Trybuna Ludu” 1956, 316.
- Frankowski J., *Wydawnictwa religijne*, „Polityka” 1937, 6.
- Frankowski J., *Z perspektywy dziesięciu lat*, „Za i Przeciw” 1967, 47.
- Frankowski J., *Z perspektywy dziesięciu lat (II)*, „Za i Przeciw” 1967, 48.
- Frankowski J., *Z prasy ewangelickiej*, „Bunt Młodych” 1936, 18.
- Frankowski J., *Zadłużenie rolnictwa*, „Polityka Gospodarcza” 1938, 55.
- Gołubiew A., *Co nas dzieli od O.N.R-u?*, „Pax” 1936, 10.
- Gołubiew A., *Linja i polityka katolickiego dziennika*, „Pax” 1934, 9.

- (jf) [J. Frankowski], *Encyklopedia sekciarska*, „Polityka” 1937, 29.
- J. F. [J. Frankowski], *Innizera „Heil Hitler”*, „Polityka” 1938, 9.
- J. F. [J. Frankowski], *Książka o problemach wsi*, „Polityka” 1939, 19.
- J. F. [J. Frankowski], *Mój notatnik*, „Polityka” 1937, 21–22.
- J. F. [J. Frankowski], *Przegląd Wydawnictw*, „Bunt Młodych” 1936, 5.
- J. F. [J. Frankowski], *Studia religijne*, „Polityka” 1937, 13.
- J. F. [J. Frankowski], *Wydawnictwa katolickie*, „Bunt Młodych” 1937, 1.
- J. F. [J. Frankowski], *Wydawnictwa*, „Bunt Młodych” 1936, 9.
- J. F. [J. Frankowski], *Z wydawnictw*, „Bunt Młodych” 1936, 12–13.
- Jet., *Pana Poniszowe zmartwienia*, „Odrodzenie” 1937, 4.
- Kętrzyński W., *Istnieje problem PAX-u*, „Za i Przeciw” 1957, 1.
- Kętrzyński W., *O dwóch światopoglądach i o podziale na dwa obozy*, „Za i Przeciw” 1957, 9.
- Kętrzyński W., *Realizm i wola mas*, „Za i Przeciw” 1957, 3.
- Kętrzyński W., *Rządzący i rządzeni*, „Za i Przeciw” 1957, 8.
- Kętrzyński W., *Tło historyczne polemiki*, „Dziś i Jutro” 1949, 19.
- Kętrzyński W., *Trudna nowa droga*, „Za i Przeciw” 1957, 21.
- Konferencja katolików świeckich. *Polityczny sens porozumienia* [wypowiedź Jana Frankowskiego], „Dziś i Jutro” 1950, 21.
- Kościół katolicki w państwie socjalistycznym, „Słowo Powszechne” 1949, 263.
- Krajowa narada Zrzeszenia „Caritas”, „Słowo Powszechne” 1950, 31.
- L. K., *Budda czy dynamo? Niepokój naszych dróg*, „Pax” 1933, 6.
- List grupy młodych dziennikarzy ze „Słowa Powszechnego”, „Sztandar Młodych” 1956, 238.
- List otwarty posła J. Frankowskiego do redakcji amerykańskiego dziennika „The Evening Star”, „Słowo Powszechne” 1949, 40.
- Łubieński K., *«List otwarty do Juliusza Łady» w 25 lat później*, „Chrześcijanin w świecie”, 1974, 4.
- Łubieński K., *Błędne drogi ks. Wawryna*, „Dziś i Jutro” 1949, 3.
- Łubieński K., *List otwarty do Pana Juliusza Łady (Na marginesie notatki w „The Tablet”)*, „Dziś i Jutro” 1948, 49.
- Łubieński K., *Wyjaśnienia*, „Dziś i Jutro” 1949, 2.
- Majchrowski J., *Geneza politycznych ugrupowań katolickich. Stronnictwo Pracy, grupa „Dziś i Jutro”*, Paris 1984.
- Meyszowicz J., *Decyzja podyktowana koniecznością*, „Za i Przeciw” 1960, 50.
- Micewski A., *Chrześcijaństwo, kultura, lewica...*, „Za i Przeciw” 1957, 19.
- Micewski A., *Demokratyczna lewica chrześcijańska*, „Za i Przeciw” 1957, 15.
- Micewski A., *Między wszechwładzą doktryny a bezideowością*, „Za i Przeciw” 1957, 8.
- Micewski A., *Taktyka czy ideologia*, „Dziś i Jutro” 1949, 19.
- Młodzież szkolna a wzory bolszewickie*, „Prąd” 1935, 28.
- Morawska A., Łubieński K., *Cele i zadania*, „Za i Przeciw” 1957, 23.
- Morawski K., *Autorytet i polityka*, „Za i Przeciw” 1966, 10.
- Moszyński E., *„Niepolityczna polityka”*, „Za i Przeciw” 1963, 47.
- Moszyński E., *Lewica chrześcijańska i dwudziestolecie PRL*, „Za i Przeciw” 1964, 6.
- Mowa posła Frankowskiego*, „Dziś i Jutro” 1947, 45.
- O przełom w umysłach katolików. Przemówienie posła Jana Frankowskiego*, „Słowo Powszechne” 1950, 134.

- Odpowiedź na kwestionariusz Stanisława Mackiewicza do biografii Adolfa Bocheńskiego (fragmenty), w: S. Cat-Mackiewicz, *Wunderkind. Rzecz o Adolfie Bocheńskim*, Kraków 2017.
- Ogólnopolska manifestacja duchowieństwa i działaczy katolickich we Wrocławiu [wypowiedź Jana Frankowskiego], „*Życie i Myśl*” 1951, 11/12.
- „PAX” obraduje, „*Słowo Powszechne*” 1956, 261.
- Piasecki B., *Instykt państwowy*, „*Słowo Powszechne*” 1956, 248.
- Plenarne zebranie Zespołu Stowarzyszenia „PAX”, „*Kierunki*” 1956, 25.
- Plenarne zebranie zespołu Stowarzyszenia „PAX”, „*Słowo Powszechne*” 1956, 272.
- Podstawa uregulowania stosunków, „*Słowo Powszechne*” 1949, 227.
- Przemówienie pośta dr. Jana Frankowskiego przedstawiciela kierownictwa „PAX”, „*Słowo Powszechne*” 1956, 127.
- Refleksje nad ważną sprawą, „*Słowo Powszechne*” 1950, 56.
- Rezolucja działaczy Zrzeszenia „*Caritas*”, „*Życie i Myśl*” 1952, 7/9.
- Roman Dmowski, „*Polityka*” 1939, 1.
- Rostworowski M., *W stronę Łubieńskiego*, „*Dziś i Jutro*” 1949, 19.
- [Rzeczpospolita Polska może...], „*Polityka*” 1939, 6.
- Sołtysik K., *Postawa społeczna – czy postawa narodowa*, „*Pax*” 1938, 3–4.
- Sprawa Henryka Dembińskiego*, „*Pax*” 1938, 1.
- Sprawa najpoważniejsza*, „*Dziś i Jutro*” 1946, 50–51.
- Sprawa votum zaufania*, „*Dziś i Jutro*” 1947, 8.
- Stomma S., *Maksymalne i minimalne tendencje społeczne katolików*, „*Znak*” 1946, 3.
- Stomma S., *Wnioski bardzo proste*, „*Pax*” 1936, 1–2.
- Szymański A., *Kościół a kapitalizm*, „*Prąd*” 1931, 20.
- Szymański A., *Wskazania socjalne*, „*Prąd*” 1930, 18.
- Ś.p. Jan Frankowski, „*Za i Przeciw*” 1976, 8.
- Trznadel J., *Hańba domowa*, Warszawa 2005.
- Turowicz J., *O chrześcijańską kulturę jutra*, „*Pax*” 1936, 1–2.
- U progu czwartej epoki*, „*Pax*” 1935, 1.
- W okręgu nr 24 w Ostrowcu kandyduje Jan Frankowski*, „*Słowo Powszechne*”, 1952, 237.
- W Sejmie. O ślubach kościelnych i cywilnych*, „*Za i Przeciw*” 1958, 49.
- Wawryn S., *»Dziś i Jutro« a katolicka doktryna społeczna*, „*Przegląd Powszechny*” 1949, 227.
- Wawryn S., *Pomyłki i złudzenia p. Łubieńskiego. Stanowisko grupy »Dziś i Jutro«*, „*Przegląd Powszechny*” 1949, 227.
- Wężyk-Widawska H., *Fortiter et suaviter*, „*Pax*” 1933, 4.
- Wstęp do manifestu*, „*Pax*” 1934, 1.
- Z bronią u nogi*, „*Polityka*” 1939, 7.
- Zespół „*Za i Przeciw*” [Deklaracja], „*Za i Przeciw*” 1957, 1.
- Zespół, *6 sierpnia 1939 r.*, „*Polityka*” 1939, 25.
- Zespół, *Istota ustroju w czasie wojny*, „*Polityka*” 1939, 22.
- Zespół, *Istotny sens sukcesu. Rewanż za Birona*, „*Polityka*” 1938, 8.
- Zespół, *Jeszcze w sprawie ukraińskiej*, „*Polityka*” 1938, 13.
- Zespół, *Nieszczęśliwa deklaracja Unda*, „*Polityka*” 1938, 12.
- Zespół, *Spokojne nerwy*, „*Polityka*” 1939, 13.
- Zespół, *Zachowawcy i my*, „*Polityka*” 1937, 31.
- Zespół, *Znamienne oburzenie*, „*Polityka*” 1939, 21.

Zjazd gospodarczy Stronnictwa Pracy, „Odnowa” 1946, 4.

Zjazd organizacyjny Zrzesz. Katolików „Caritas”, „Słowo Powszechne” 1950, 251.

Zjazd wojewódzki w Poznaniu, „Odnowa” 1946, 8.

[Życie wysuwa dziś...], „Pax” 1933, 1–2.

ABOUT THE AUTHOR

Ariel Orzełek – (born in 1990), holder of PhD in the humanities, Assistant Professor at the Institute of History at the Maria Curie-Skłodowska University in Lublin. Scientific interests: political realism in the Polish political and historical thought, groups of laity in the post-war Poland, Polish journalism of the contemporary times, biographical studies. Currently, he is studying the life and concepts of Jerzy Hagmajer, Jan Frankowski, Konstanty Łubieński and Ksawery Pruszyński. He published i.a. in the periodicals: „Dzieje Najnowsze”, „Klio”, „Kwartalnik Historyczny”, „Niepodległość”, „Przegląd Nauk Historycznych”, „Res Historica”, „Rocznik Lubelski”. The author of the book: *Poszukiwanie modelu realizmu politycznego. Myśl i publicystyka Aleksandra Bocheńskiego* (Lublin 2019).